

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Філологічний факультет

Є. М. Степанов

ФУНКЦІЙНІ ТИПИ МОВИ

Методичні вказівки та рекомендації
для слухачів третього рівня вищої освіти
(доктор філософії Ph.D.)
спеціальності 035 Філологія

Одеса
«Астропринт»
2021

Автор:

Степанов Євгеній Миколайович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Рецензенти:

Ковалевська Т. Ю. — доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Кондратенко Н. В. — доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Методичні вказівки та рекомендації рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету. *Протокол № 6 від 27 лютого 2020 року.*

Степанов Є. М.

С794 Функційні типи мови : методичні вказівки та рекомендації для слухачів третього рівня вищої освіти (доктор філософії Ph.D.), спеціальності 035 Філологія. — Одеса : Астропринт, 2021. — 64 с.

УДК 81'44(075.8)

© Степанов Є. М., 2021

Навчальна дисципліна «Функційні типи мови» викладається здобувачам третього рівня вищої освіти (Ph.D.) спеціальності 035 Філологія і відповідає освітньо-науковій програмі підготовки докторів філософії зі спеціальності 035 Філологія.

Вивчення дисципліни «Функційні типи мови» має на меті всебічно ознайомити здобувачів із функційними типами мови, набір яких може бути різним у різних мовах на різних етапах їх розвитку. Вивчення дисципліни полягає в підвищенні фахової конкурентоспроможності майбутніх докторів філософії через поглиблення їхніх знань і ерудиції щодо типології функціонування мовних утворень, методик і технологій виявлення ознак і причин виникнення, факторів розвитку або зникнення певного типу мови, тенденцій і закономірностей його функційного, соціального, територіального, хронологічного поширення, співвідношення з іншими типами мови, впливу на мовну ситуацію в певному регіоні, країні, соціальному, віковому, гендерному кластері, а також у набутті здобувачами навичок використання цих технологій у практиці фундаментальної і прикладної наукової діяльності.

Основні завдання. Курс покликаний, *по-перше*, — навчити аспірантів орієнтуватися в напрямках, у межах яких можна здійснювати власні та колективні дослідження; у підходах та методах, що можуть бути запроваджені з метою засвоєння системи функційних типів певних мов; *по-друге*, — розвивати навички вивчення територіальних і соціальних типів мови, спільних рис і відмінностей цих типів від літературної мови, розробляти матеріали для тестування й анкетування, програми спостережень і експериментів щодо дослідження функційної типології мови та специфіки функціонування кожного типу; *по-третє*, — налаштувати здобувачів на відповідальні підходи до визначення теоретичної і практичної цінності своїх студій, застосування набутих знань у науковій і навчальній діяльності.

Мета й завдання курсу «Функційні типи мови» скеровані на формування таких **умінь і навичок** у здобувачів наукового ступеня « доктор філософії »: здобувачі мають **знати**:

- онтологічні та гносеологічні ознаки функційних типів мови;
- традиційні й новітні, універсальні та специфічні підходи до визначення різних територіальних і соціальних мовних утворень, розрізнення одиниць певних функційних типів мови;
- оптимальні способи польового збирання первинного матеріалу, його обробки та систематизації, складання картотек;
- технології впізнавання, відбору, обробки, узагальнення досліджуваного мовного матеріалу, виокремлення, систематизації певних класів, груп, типів тощо та їх специфічних ознак;

- прийоми користування потрібними для дослідження друкованими й електронними джерелами та правила їх відбору задля складання списку бібліографічних джерел;

- правила функціонування різних типів мови в комунікативному просторі;

вміти:

- визначати характерні ознаки функціонування певного типу мови;

- застосовувати традиційні та новітні методики і технології для успішного й ефективного розуміння мовленнєвих і мовних процесів щодо їх функційно-типологічної розгалуженості;

- забезпечити якість лінгвістичного дослідження у здійсненні професійної діяльності філолога-науковця і якість навчання мовленнєвої культури у здійсненні професійної діяльності філолога-викладача;

- виокремити, проаналізувати й узагальнити потрібний для дослідження матеріал із даних зібраної картотеки, а також теоретичний матеріал із текстів попередніх досліджень, оптимізувати його використання для доведення нових положень, концепцій, прийняття концептуальних рішень;

- обробляти дані національних корпусів мов з метою фахового вивчення функційних типів досліджуваних мов;

- коментувати приклади вживання певних функційних типів мов;

- спиратися в роботі на передовий вітчизняний і зарубіжний досвід фахівців;

- інтерпретувати тексти різних функційних типів мови з урахуванням авторства, місця й часу їх виникнення та запису;

- аналізувати, порівнювати і класифікувати різні точки зору щодо походження, ознак і функцій літературних мов, їхніх національних варіантів і стилів, мови і мовлення, діалектної мови, регіолектів, територіальних (регіональних) і міських койне, міського просторіччя, креольських мов, піджинів, лінгва-франка, суржику, тряснянки, сленгу, жаргонів, аргю, професійного мовлення, штучних мов, жестових та інших допоміжних мов.

Отже, процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів таких **компетентностей**:

а) загальні компетентності (ЗК):

ЗК-1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, генерування нових ідей.

ЗК-2. Здатність до пошуку, систематизації та критичного аналізу інформації з різних джерел.

ЗК-3. Здатність планувати і здійснювати комплексні дослідження, зокрема і в міждисциплінарних галузях, на основі системного наукового світогляду із застосування сучасних інформаційних та комунікаційних технологій.

ЗК-7. Здатність до участі в роботі вітчизняних та міжнародних дослідницьких колективів.

б) Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

СК-1. Здобуття глибинних знань у галузі філології, зокрема засвоєння основних концепцій, розуміння теоретичних і практичних проблем, історії розвитку та

сучасного стану наукових філологічних знань, оволодіння термінологією з досліджуваного наукового напрямку.

СК-2. Здатність збирати дані для філологічного дослідження, систематизувати та інтерпретувати їх.

СК-3. Здатність аналізувати філологічні явища з погляду фундаментальних філологічних принципів і знань, класичних та новітніх дослідницьких підходів, а також на основі відповідних загальнонаукових методів.

СК-4. Здатність розв'язувати широке коло проблем і завдань у галузі філології на основі розуміння їх природи, чинників впливу, тенденцій розвитку із використанням теоретичних і експериментальних методів.

СК-5. Здатність до реалізації завдань міждисциплінарних філологічних досліджень.

СК-6. Здатність планувати й організовувати професійну та науково-інноваційну діяльність у галузі філології, зокрема в ситуаціях, що потребують нових стратегічних підходів.

СК-7. Здатність до лінгвокреативної діяльності в науково-інноваційній сфері.

в) Програмні результати навчання (ПРН):

ПРН-1. На основі системного наукового світогляду аналізувати складні явища суспільного життя, пов'язувати загальнофілософські проблеми з вирішенням завдань, що виникають у професійній та науково-інноваційній діяльності, застосовувати емпіричні й теоретичні методи пізнання.

ПРН-2. Знати основні класичні та новітні філологічні концепції, фундаментальні праці конкретної філологічної спеціалізації, глибоко розуміти теоретичні й практичні проблеми в галузі дослідження.

ПРН-3. Уміти проводити огляд, критичний аналіз, оцінку й узагальнення різних наукових поглядів у галузі дослідження, формулювати й обґрунтовувати власну наукову концепцію.

ПРН-4. Обирати адекватну предмету філологічного дослідження методологію, запроваджувати сучасні методи наукових досліджень для розв'язання широкого кола проблем і завдань у галузі філології;

ПРН-6. Планувати, ініціювати й здійснювати розробку дослідницько-інноваційних проєктів, організовувати роботу дослідницьких колективів.

ПРН-9. Ефективно спілкуватися і взаємодіяти в науковому просторі, зокрема й міжнародному, для розв'язання різноманітних фахових вузькоспеціальних і загальних завдань у галузі філології та міждисциплінарних досліджень.

ПРН-12. Реалізувати стратегії дослідницького самовдосконалення та обирати засоби саморозвитку.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 90 годин, що становить 3 кредити ЄКТС: лекційних занять – 16 годин; практичних занять – 14 годин; самостійної роботи – 60 годин.

Матеріал методичних указівок і рекомендацій розміщено відповідно до навчальної програми курсу «Функційні типи мови» за трьома змістовими модулями з відповідною тематичною рубрикацією:

Змістовий модуль 1. Загальні питання функційної типології мовних утворень. Літературна мова, її типи, національні варіанти.

Тема 1. Онтологія мови та її типів. Гносеологічна роль мови та її функційних типів. Поняття норми у мовному утворенні.

Тема 2. Соціолінгвістичні чинники діалектики мови та її функційних типів: виникнення, функціонування, розвитку та зникнення.

Тема 3. Літературна і «стандартна» мова. Типи літературних мов за ступенем єдності та рівнем нормалізаційних процесів, за охопленням сфер спілкування, за ступенем відокремлення від побутово-розмовних форм.

Тема 4. Проблема національних варіантів літературної мови.

Змістовий модуль 2. Стратифікаційні ознаки функційних типів мови.

Тема 5. Територіальні типи мови.

Тема 6. Соціальні та соціально-територіальні типи мови.

Тема 7. Функційно-стилістична своєрідність типів мови.

Змістовий модуль 3. Дослідницький вимір функційних типів мови.

Тема 8. Наукові підходи та методологічна специфіка вивчення функційних типів мови.

Тема 9. Дослідницькі технології вивчення функційних типів мови.

Наприкінці кожного змістового модуля подано основні питання до теми, завдання. Список літератури (основної, додаткової та довідкової), яку слухачі опрацюватимуть для підготовки до практичних занять і самостійної роботи, подано в кінці, крім праць, які безпосередньо треба опрацювати у процесі підготовки до чергового заняття. Подано також список залікових питань, розподіл балів, які отримують слухачі, шкала оцінювання: національна та ECTS, форма підсумкового контролю, методи діагностики успішності навчання, вказано на методичне забезпечення курсу.

Структура навчальної дисципліни	Кількість годин									
	Денна форма					Вечірня форма				
	Усього	у тому числі				Усього	у тому числі			
		л	п/с	лаб	сп		л	п/с	лаб	сп
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Змістовий модуль 1. Базові питання функційної типології мовних утворень. Літературна мова, її типи, національні варіанти										

Тема 1. Онтологія мови та її типів. Гносеологічна роль мови та її функційних типів. Поняття норми мовного утворення.	12	2	2	-	8	12	2	2	-	8
Тема 2. Соціолінгвістичні чинники діалектики мови та її функційних типів: виникнення, функціонування, розвитку та зникнення.	10	2	2	-	6	10	2	2	-	6
Тема 3. Літературна і «стандартна» мова. Типи літературних мов за ступенем єдності та рівнем нормалізаційних процесів, за охопленням сфер спілкування, за ступенем відокремлення від побутово-розмовних форм.	9	2	1	-	6	9	2	1	-	6
Тема 4. Проблема національних варіантів літературної мови.	8	1	1	-	6	8	1	1	-	6
Разом за змістовим модулем 1	39	7	6	-	26	39	7	6	-	26
Змістовий модуль 2. Стратифікаційні ознаки функційних типів мови										
Тема 5. Територіальні типи мови.	10	2	1	-	7	10	2	1	-	7

Тема 6. Соціальні та гібридні (соціально-територіальні) типи мови.	10	2	1	-	7	10	2	1	-	7
Тема 7. Функційно-стилістична своєрідність типів мови.	9	1	2	-	6	9	1	2	-	6
Разом за змістовим модулем 2	29	5	4	-	20	29	5	4	-	20
Змістовий модуль 3. Дослідницький вимір функційних типів мови										
Тема 8. Наукові підходи та методологічна специфіка вивчення функційних типів мови.	10	2	2	-	6	10	2	2	-	6
Тема 9. Дослідницькі технології вивчення функційних типів мови.	12	2	2	-	8	12	2	2	-	8
Разом за змістовим модулем 3	22	4	4	-	14	22	4	4	-	14
ІНДЗ	-	-	-	-	60	-	-	-	-	60
Усього годин	90	16	14	-	60	90	16	14	-	60

Тематика практичних занять за модулем 1

- Тема 1.** Онтологія мови та її типів. Гносеологічна роль мови та її функційних типів. Норма мовного утворення.
- Тема 2.** Соціолінгвістичні чинники діалектики мови та її функційних типів: виникнення, функціонування, розвитку та зникнення.
- Тема 3.** Літературна і «стандартна» мова. Типи літературної мови за різними ознаками, її функції. Проблема національних варіантів літературних мов.

Тематика практичних занять за модулем 2

- Тема 4.** Територіальна і соціальна стратифікація мов.
- Тема 5.** Функційно-стилістична своєрідність типів мови.

Тематика практичних занять за модулем 3

- Тема 6.** Наукові підходи та методологічна специфіка вивчення функційних типів мови.
- Тема 7.** Дослідницькі технології вивчення функційних типів мови.

Змістовий модуль 1.

Базові питання функційної типології мовних утворень. Літературна мова, її типи, національні варіанти.

- Тема 1.** Онтологія мови та її типів. Гносеологічна роль мови та її функційних типів. Поняття норми у мовному утворенні.
- Тема 2.** Соціолінгвістичні чинники діалектики мови та її функційних типів: виникнення, функціонування, розвитку та зникнення.
- Тема 3.** Літературна і «стандартна» мова. Типи літературних мов за ступенем єдності та рівнем нормалізаційних процесів, за охопленням сфер спілкування, за ступенем відокремлення від побутово-розмовних форм.
- Тема 4.** Проблема національних варіантів літературної мови.

Змістовий модуль 2.

Стратифікація функційних типів мови.

- Тема 5.** Територіальні типи мови.
- Тема 6.** Соціальні та соціально-територіальні типи мови.
- Тема 7.** Функційно-стилістична своєрідність типів мови.

Змістовий модуль 3.

Дослідницький вимір функційних типів мови.

- Тема 8.** Наукові підходи та методологічна специфіка вивчення функційних типів мови.
- Тема 9.** Дослідницькі технології вивчення функційних типів мови.

Розподіл часу самостійної роботи докторантів філософії на виконання завдань різних видів

№ з/п	Назва теми/ види завдань	Кількість годин
1	Підготовка до практичних занять	14
2	Ознайомлення з додатковою літературою	8
3	Підготовка до лекцій	8

4	Підготовка презентацій	10
5	Написання рефератів	10
6	Збір та аналіз фактичного матеріалу	10
	Разом	60

Змістовий модуль 1. Базові питання функційної типології мовних утворень. Літературна мова, її типи, національні варіанти

(39 годин: 7 – л., 6 – пр., 26 – сам.)

Навчальні цілі занять: засвоєння знань щодо онтології мови та деяких мовних утворень; з'ясування гносеологічної ролі літературної мови та інших мовних утворень; засвоєння алгоритму функційної типологізації мови; формування сучасного підходу до мовної норми: норми літературної мови, діалектної норми, норми кожного функційного типу мови; оптимізація знань, умінь і навичок володіння літературними мовами; набуття знань щодо визначення функційних розбіжностей між різними літературними мовами, факторів їх формування, історії творення та вдосконалення; розвиток умінь зіставного вивчення різних літературних мов і навичок спостереження за функціонуванням стилів і форм літературних мов; вивчення концепції національних варіантів літературних мов, дискусійних питань щодо цієї концепції; поглиблений розгляд ознак національних варіантів англійської, іспанської, французької літературних мов; з'ясування причин того, що деякі літературні мови мають національні варіанти, а більшість мов – ні.

Методичні рекомендації з підготовки та виконання практичного заняття: повторення базового теоретичного матеріалу шляхом опитування; пояснення нового матеріалу; організація виконання завдань; аналіз виконаних завдань з опертям на теоретичний матеріал: пояснення домашнього завдання: зміст, методика роботи з ним, включаючи посилання на теоретичний матеріал; перевірка самостійної роботи та індивідуальних науково-дослідницьких завдань.

Порядок проведення заняття:

Самостійна робота: пошук додаткового матеріалу, опрацювання теоретичного та практичного матеріалу, підготовка індивідуальних розгорнутих повідомлень, рефератів, презентацій.

Аудиторна робота: презентація вивченого й опрацьованого матеріалу; дискусії та доповнення відповідей; ілюстрація прикладів функціонування різних літературних мов і національних варіантів тих літературних мов, де ці варіанти розвинулися; наведення прикладів практичного застосування літературної мови, її національного варіанту.

Тема 1. Онтологія мови та її типів. Гносеологічна роль мови та її функційних типів. Поняття норми мовного утворення

(12 годин: 2 – л., 2 – пр., 8 – сам.)

1. Проблема **онтології** мови, як і онтології свідомості, намагаються вирішити використанням різних підходів, висувуючи різні гіпотези, які не можна верифікувати. Основними причинами цього є, по-перше, відсутність достовірної інформації про філогенез людської мови і свідомості; по-друге, недостатність консолідованих зусиль представників різних наукових дисциплін щодо дослідження проблеми, що зумовлює відсутність концептуальної, методологічної та термінологічної єдності у розгляді питань онтології мови і свідомості; по-третє, соціальна кластеризація і територіальна відособленість певної частини носіїв майже кожної мови; по-четверте, динамічний характер буття мови і породжені цим процеси змін у соціальних системах, які чинять вплив на зникнення або модернізацію існуючих і виникнення нових функційних типів мови, а подекуди і нових мов.

Онтологічно мова – це метазнакова відкрита нелінійна система, що самоорганізується, чією сутнісною основою є різноманіття стратегій семіотизації об'єктів і феноменів онтологічного простору з різними цілями, основними з яких є усвідомлення-пізнання буття і комунікація. Семіотизація буття дозволяє здійснювати опосередкований, дистанційний вплив на його об'єкти, в тому числі і здебільшого, через створення за допомогою від-мовних знакових систем (систем спеціальних символів, умовних позначень, графічних зображень) прообразів штучних процесів і об'єктів, які втілюються згодом у матеріалі. Це дозволяє людині через їх використання підпорядковувати собі і підлаштовувати під власні потреби процеси і об'єкти онтологічної реальності.

Мова відноситься і до сфери ідеального, і до сфери матеріального, а відтак, вона здатна опосередковувати всі види об'єктів: як реальні, так і віртуальні. За цих умов мова виступає і як суб'єкт, і як об'єкт діяльності. Як суб'єкт діяльності її можна ототожнити з якимось керуючим механізмом, який існує, з одного боку, поза суб'єктом (над суб'єктом) у вигляді сталих у певній національній або соціальній групі традицій, норм і правил вживання. Мова як суб'єкт діяльності поводить себе як певна симетрична складова, до якої суб'єкт занурений як у середовище буття. З іншого боку, – як керуючий механізм усередині суб'єкта у вигляді конгломерату вербально-асоціативних мереж, що базується на основі інваріантної складової. У цьому сенсі свобода суб'єктивної індивідуальної мовної творчості має мінімальні межі етно-культурно-мовного інваріанта. Як об'єкт діяльності мова постає, по-перше, як постійний об'єкт вивчення, по-друге, як об'єкт інтенціонального вдосконалення, нормування, в тому числі з метою подальшої семіотизації, окультурення природного онтологічного простору.

2. **Гносеологічно** мову розглядають як неодмінну умову людського мислення. Одним з перших, хто звернув на це увагу, був Вільгельм фон Гумбольдт, який увів поняття «внутрішньої мовної форми». «Внутрішня мовна форма» – це структура мови, яка визначає спосіб сприйняття окремих речей

і світу загалом: найменший мовний елемент не може виникнути без єдиного принципу форми, що пронизує всі частини мови [Вільгельм фон Гумбольдт].

За допомогою мови відбувається перехід від сприйняття і уявлень до понять, є можливим процес оперування поняттями. У мові людина фіксує свої думки, почуття і завдяки цьому має можливість їх аналізувати як зовнішній ідеальний об'єкт. Мова і свідомість єдині. Думки є перекладеними на мову – універсальний засіб серед знакових систем, який виконує роль загального інтерпретатора. У цій єдності визначальною є свідомість; мислення як відтворення дійсності утворює форми і диктує закони свого мовного буття. Через свідомість і практику структура мови пов'язана, хоча і в модифікованому вигляді, зі структурою буття. Але єдність – це не тотожність: свідомість відтворює дійсність, а мова позначає її і висловлює в думці. Мова і свідомість утворюють суперечливу єдність. Мова впливає на свідомість: її історично сформовані норми, особливі у кожного народу, що в одному й тому ж об'єкті виокремлюють різні ознаки. Мислення нерозривно пов'язане з мовою. Поняття завжди виражаються в словах або в словосполученнях. Відтак, важливим є питання про співвідношення мислення і мови, поняття і слова. Слово – один з видів знаків, природна людська мова – одна з видів знакових систем. З огляду на принцип додатковості і з урахуванням ролі мови в пізнанні можна говорити про принцип лінгвістичної додатковості. Суть останнього полягає у тому, що в процесі пізнання навколишньої дійсності знання не тільки виникає і формується, існує і передається за допомогою мови, а й у певному сенсі і в певних межах переломлюється через призму мови. Саме у зв'язку з активною роллю мови в пізнанні на знанні про навколишній світ залишається певний мовний слід, особливе вербальне нашарування.

І. С. Кон визначав, що особистість виступає як «сукупність, точніше, система соціально значимих якостей, які характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства чи спільноти, як продукт суспільного розвитку, суб'єкт праці, спілкування і пізнання, детермінований конкретними умовами життя суспільства». Оскільки пізнання світу відбувається через мову, велику вагу в цьому процесі має досвід людини і відображення цього досвіду в мові. Картина світу в свідомості як логічно-словесний конструкт є неподільною, проте цей конструкт можна умовно уявити у вигляді двох самостійних утворень: логічної (концептуальної) і мовної (словесної) моделей дійсності. Це дає змогу виявити справжню роль засобів мови в утворенні картини світу як гносеологічної моделі дійсності, а також реальне співвідношення думки і мови у формуванні цієї моделі. Функційні типи мови віддзеркалюють, таким чином, різні картини світу, сформовані соціальним досвідом їх носіїв, і умови формування норм кожного з функційних типів мови.

3. **Мовна норма** — сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі спілкування і сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства. Головні ознаки мовної норми: унормованість, обов'язкова правильність, точність, логічність, чистота і ясність, доступність і доцільність.

Загальноприйнятною сьогодні є концепція мовної норми, висунута Р. І. Аванесовим на початку 1960-х років. На його думку, норму має не лише літературна мова, а й діалект, просторіччя, жаргон, функційний стиль тощо, тобто кожний функційний різновид (тип) мови. Природа мовних норм однакова і в літературній мові, і в діалектах, арго, інших мовних утвореннях, оскільки головне, завдяки чому виникає феномен мовної норми, – це наявність у мовців мовного ідеалу. Так, у діалектній мові, як і в літературній мові, поняття норми не зводиться тільки до допустимого і неприпустимого, але пов'язано із залежністю від комунікативної заданості мови. Норму будь-якого територіального діалекту становлять засоби побутового спілкування. Діалектна норма відрізняється від літературної більшою проникністю і надлишковою варіантністю, ослабленою імперативністю і недостатньою усвідомленістю. Периферійними в діалектах виявляються народно-поетичне і публічне мовлення. Норму соціальних діалектів зберігають і підтримують представники певних соціальних груп: молодіжний сленг – молоді люди; професійне мовлення – фахівці певних професій; науковий стиль – науковці; лінгва-франка – представники міжнародної торгівлі в певних регіонах світу; злодійське арго – представники кримінальних угруповань і т. д.

Завдання

А. Знайдіть відповіді на питання та законспектуйте:

1. Що вивчає лінгвістична онтологія?
2. Що є об'єктом лінгвістики? Обґрунтуйте відповідь.
3. Яка з багатовимірних моделей мови Вам видається більш обґрунтованою в наші дні?
4. Дайте визначення мови і мовлення. У чому полягають відмінності між мовою та мовленням?
5. Спираючись на додаткову наукову літературу, дайте визначення поняття «функційний тип мови», назвіть визнані Вами функційні типи мови.
6. Чи є мовні утворення, які Ви не визнаєте функційними типами мови? Чому?
7. Що таке лінгвістична гносеологія?
8. Порівняйте формальну і змістовну структуру епістемічної (пізнавальної) ситуації. У чому Ви бачите їх взаємозв'язок?
9. У чому полягає сутність норми в лінгвістиці?
10. Назвіть спільні та відмінні ознаки норми літературної мови і норми діалектної мови, жаргону, міського койне.
11. Визначте гносеологічну роль мови як такої, літературної мови, регіолекту, професійного арго, лінгва-франка, українсько-російського суржику, піджину. Наведіть приклади.
12. Визначте місце функційної типології мови серед напрямів лінгвістики.

Б. Прокоментуйте висловлювання:

1. «Мови виникли не в сваволі і не за договором, але вийшли зі схованок людської природи і є саморегульованими звуковими стихіями, що розвиваються» (Вільгельм фон Гумбольдт).

2. «Земля обмежена, а знання меж не передбачено» (Д. І. Менделєєв).

Тема 2. Соціолінгвістичні чинники діалектики мови та її функційних типів: виникнення, функціонування, розвитку, занепаду та зникнення

(10 годин: 2 – л., 2 – пр., 6 – сам.)

1. **Соціолінгвістика** – наука, яка вивчає всі види взаємовідношень між мовою та суспільством. За різними пріоритетами, дослідники виокремлюють такі напрями соціолінгвістики:

- мова і історія;
- мова і культура;
- мова і етнос (етнолінгвістика);
- мова і релігія;
- мова і професія;
- мова і політика (політична лінгвістика);
- мова і засоби масової інформації (масмедійна лінгвістика);
- мова і стать (гендерна лінгвістика);
- мова і вік;
- мовне будівництво;
- багатомовність і диглосія;
- мова і наука;
- ареальне і хронологічне варіювання мови;
- жанрове варіювання мови;
- особистісне варіювання мови;
- мовний етикет.

З початку існування соціолінгвістика є пограничною, інтегративною наукою, бо перебуває на перетині лінгвістики й соціології. Подібні науки виникають з метою виявлення нових інструментів пізнання. Вони сприяють виокремленню нових об'єктів дослідження і методів вивчення цих об'єктів.

2. Учені по-різному оцінюють **предмет вивчення соціолінгвістики**. У разі широкого розуміння предметом вивчення вважають усі проблеми співвідношення мови і суспільства. У разі звуженого розуміння предметом вивчення соціолінгвістики вважають ситуації вибору певного варіанта (типу) мови або одиниці мови. Враховуються варіанти будь-якого рангу: від конкуруючих мов до варіантів нормативної вимови. Отже, предметом вивчення соціолінгвістів у разі його звуженого розуміння є соціолінгвістична перемінна. У разі вузького розуміння предмет вивчення соціолінгвістики вбачають в особливостях мовлення різних соціальних груп суспільства: вікових, гендерних, освітніх, професійних, корпоративних тощо. Такий підхід насправді перетворює соціальну лінгвістику на лінгвістичну соціологію.

3. **Діалектика** будь-якої мови та її функційних типів тісно перетинаються з екстралінгвістичними факторами їх буття. Найзначнішим серед них є соціально-історичний фактор, який впливає як на процеси виникнення і розвитку, так і на процеси занепаду й зникнення певних функційних типів мов і цілих мов. Так, у XIX ст. уряд Російської імперії не визнавав української та білоруської мов. Виокремлювали великоруське, малоруське і білоруське наріччя російської мови [див. О. О. Потебня]. Остаточно самостійність трьох мов як східнослов'янських було затверджено після повалення царського режиму.

Після проголошення незалежності держави Ізраїль постало питання відродження іврити, який існував лише як літургійна мова і лінгва-франка переселенських громад, прибулих у ці місця в XIX ст. Сьогодні мову відроджено як живу. Проте, держава свідомо не підтримує збереження єврейських мов, які виникли на базі мов тих місцевостей, де осідали великі громади євреїв у середньовічну добу: їдиш, ладіно, бухорі. Це призвело до їх занепаду.

У 1990-ті роки, після розпаду Югославії на декілька окремих країн, із єдиної сербсько-хорватської мови виокремилися близькоспоріднені сербська, хорватська, боснійська, чорногорська мови.

Історія кримськотатарської мови – яскраве свідчення прямого впливу на мову соціально-історичного фактора. У різні часи середньовіччя на Кримському півострові осідали різні тюркські народи, внаслідок чого виникло три діалекти: південно-бережний, середній і північний. Норми літературної кримськотатарської мови XVIII ст. сформувалися на базі столичного бахчисарайського міського койне, в якому переважали огузькі риси, тобто риси південно-бережного діалекту. У передвоєнному ж Крими норма літературної кримськотатарської мови докорінно змінилася, бо за основу було взято норму сімферопольського міського койне, в якому переважають половецько-кипчацькі риси.

Крім соціально-історичного фактора, значну роль у динамічних процесах мовних змін відіграють цивілізаційний, економічний, кліматичний, релігійний фактори. Так, ще у 1980-ті – 1990-ті роки у різних мовах виокремлювали професійний жаргон друкарів. Дуже швидко на зміну друкарським машинкам прийшли комп'ютери, а на зміну паперовим документам – електронні, багато з яких мають свої електронні шаблони і не потребують повнотекстового набору. Кількість друкарів значно скоротилася. Сьогодні професійний жаргон друкарів фактично зник, лінгвісти все частіше заявляють про сленг комп'ютерних користувачів.

Економічний розвиток багатьох регіонів Франції, Великобританії, Німеччини, деяких промислових районів Росії призвів до модифікації діалектної карти цих країн і виникнення на базі низки територіально-діалектних утворень і міських койне французької, англійської, німецької, російської мов певних регіолектів.

Кліматичний фактор у ряді випадків призводить до переселення малих народів, які мешкають на крайній Півночі або в місцях природних катастроф.

Нерідко зміна місця проживання спричинює початок асиміляційних процесів. Саме такі процеси сьогодні зумовили значне зменшення носіїв саамської, евенської, евенкійської, кетської, айнської, деяких інших мов.

Лінгвістиці відомий факт домінування у XVI–XVIII ст. серед польської шляхти макаронічної мови, у якій польські слова мовці змішували з латиною. Це пояснюють бажанням, по-перше, заявити про свою відданість канонам католицької церкви, а по-друге, відокремити себе за допомогою мови від селян, хлопів.

Завдання

А. Надайте відповіді та запишіть у конспект:

1. Назвіть об'єкти і предмети вивчення соціолінгвістики. Які Вам відомі напрями й актуальні питання соціолінгвістики? Обґрунтуйте свою думку.
2. Як співвідносяться мова і суспільство?
3. У чому полягають особливості соціолінгвістичного методу дослідження? Які підходи, прийоми, методики застосовують у рамках соціолінгвістичного вивчення функційних типів мови?
4. У чому полягає антропоцентричний підхід виникнення та розвитку говірки, міського просторіччя, молодіжного сленгу?
5. Визначте основні діалектичні закономірності мовних явищ.
6. Назвіть основні чинники виникнення літературних мов, жаргонів, професійних аргів. Наведіть приклади.
7. Які екстралінгвістичні чинники вплинули на зникнення західно-вірменських діалектів, німецького койне СРСР, піте-саамської мови? Назвіть декілька мов, що зникають, і причини цих процесів.
8. Яким є розподіл функцій між літературною мовою та іншими мовними утвореннями? Наведіть приклади на матеріалі певної мови.
9. Які процеси здатні впливати на розвиток мови та її певних функційних типів, а які – на занепад мови й певних її соціальних і територіальних утворень?

Б. Прокоментуйте висловлювання щодо мовознавства:

1. «Завтрашні істини поїдають вчорашні помилки» (А. де Сент-Екзюпері).
2. «Наука – основний елемент, який об'єднує думки людей, розсипаних по земній кулі» (Ф. Жоліо-Кюрі).
3. «Наша мова є також і нашою історією» (Я. Гримм).

В. Індивідуальне науково-дослідне завдання:

Ознайомтеся з однією з указаних праць, законспектуйте один або кілька розділів (за вибором здобувача), визначте думки, концептуально значущі для соціолінгвістичних чинників діалектики мови та її функційних утворень:

1. Вейсгербер Л. Родной язык и формирование духа. Москва : Астрель, 1993. 387 с.

2. Закуткина Н. А. Феномен диалектной картины мира в немецкой философии языка XX века : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Москва, 2001. 197 с. URL : <https://www.disserscat.com/content/fenomen-dialektnoi-kartiny-mira-v-nemetskoj-filosofii-yazyka-xx-veka/>

3. Толстой Н. И. Язык и народная духовная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва : Языки славянской культуры, 1995. 483 с.

4. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Москва : Наука, 1974. 175 с.

Тема 3. Літературна і «стандартна» мова. Типи літературних мов за ступенем єдності та рівнем нормалізаційних процесів, за охопленням сфер спілкування, за ступенем відокремлення від побутово-розмовних форм

(9 годин: 2 – л., 1 – пр., 6 – сам.)

1. За словами акад. В. В. Виноградова, **літературна мова** – підсистема загальнонародної мови, а відтак, вона є складною системою функційних утворень, які невинно розвиваються і взаємодіють між собою та субстандартними мовними утвореннями і явищами. Найважливіші ознаки літературної мови: поліфункційність, унормованість, домінування в загальнонародній мові, існування письмової форми реалізації. Отже, літературна мова – це ядро загальнонародної мови, інші утворення – периферія загальнонародної мови.

Усі форми існування загальнонародної мови (літературна мова, територіальні і соціальні діалекти, просторіччя, професійне мовлення, молодіжне аргі, сленги, койне тощо) у своєму соціумі (народі, етносі, соціальній групі, віковій групі тощо) являють мовну норму цього соціуму. Природа мовних норм є однаковою в усіх формах загальнонародної мови, оскільки головним тут є існування у мовців «мовного ідеалу» (див. тему 1). Риси ж норм літературної мови, які відрізняють її від периферійних утворень загальнонародної мови, є такими:

1) Попри свій генетичний зв'язок із локальною діалектною базою, літературна мова виникає як над діалектна форма існування мови. У нову добу функції та сфери використання літературних мов розширюються, а норми піддані демократизації, оскільки формуються засоби неофіційного усного спілкування літературною мовою – розмовне мовлення. Нормами сучасних літературних мов володіє більшість населення: здебільшого, люди із середньою та вищою освітою. Отже, зараз літературні мови за кількістю соціальних функцій і за місцем у мовному спілкуванні всіх мовців стають основною формою існування загальнонародних мов.

2) Норми літературної мови в сучасному суспільстві є найпрестижнішими, оскільки мають найбільшу, найпоширенішу соціальну значимість.

3) У літературній мові «мовний ідеал» мовця в найбільшій мірі усвідомлений громадою. Літературна норма кодифікується, отже, її фіксують словники.

4) Літературна мова є найстійкішою перед конкуруючими мовними утвореннями, які не є соціально універсальними.

5) Норма літературної мови є більш визначеною, диференційованою, ніж норми територіальних і соціальних мовних утворень.

6) Сучасні літературні мови є соціально універсальними.

2. Типологія літературних мов є частиною функційної (соціолінгвістичної) типології мов. Базовою ознакою цієї типології є комплекс розбіжностей у функціонуванні різних літературних мов. Абсолютна більшість мовців, уживаючи іноземні мови, переносить правила функціонування своєї рідної мови на інші літературні мови і цим спричинює серйозні помилки, які одразу свідчать про те, що вжита мова не є рідною.

1) Розбіжності в соціальних функціях:

у комунікативному просторі використовують літературні мови:

а) з різним складом соціальних функцій і сфер використання – від побутового усного спілкування до міжнаціонального і міждержавного (напр.: англійська, російська, французька, іспанська, німецька);

б) які функціують переважно в письмовій формі і в офіційному усному спілкуванні (напр.: арабська);

в) які виключені з офіційних сфер спілкування (напр., літературну люксембурзьку мову вживають у повсякденному спілкуванні, в середній школі, мас-медіа, художній літературі, однак в органах влади Люксембургу офіційною є французька, а в церкві – німецька мови).

2) Розбіжності в дистанціях між літературним і не літературним мовленням:

у комунікативному просторі функціують літературні мови:

а) зі значною віддаленістю між літературним мовленням і просторіччям (напр.: французька, чеська);

б) з невеликим бар'єром; межу між літературним мовленням і просторіччям у разі вияву експресії мовці нерідко порушують (напр.: російська);

в) з майже непомітними дистанціями між літературною мовою, діалектною мовою і просторіччям (напр.: білоруська, словенська, українська).

3) Розбіжності в увазі до нюансів і відтінків:

у комунікативному просторі функціують літературні мови:

а) зі значною за глибиною та визначеністю смисловою диференціацією лексичного (синонімічного), граматичного, фонетичного варіювання мовних засобів (напр.: французька, англійська, російська);

б) із поширеним функційно незначущим варіюванням, у яких вибір паралельних або синонімічних засобів не зумовлює суттєвих семантичних і/або стилістичних розбіжностей (напр.: білоруська, словенська, сербська).

3. У типології літературних мов важливими є такі **фактори**:

А. Визначення хронологічних меж поняття «сучасна літературна мова».

У різних національних мовах цей відрізок часу різний. Так, основні риси сучасної італійської літературної мови виявилися в XIII–XIV ст. у творчості великих флорентійців: Данте, Петрарки, Бокаччо; початок сучасної французької літературної мови визначають XVI–XVII століттями (драматургія Корнеля, Мол'єра, Расіна); початок відліку сучасної російської літературної мови – 1820-ті – 1830-ті рр. (творчість О. С. Пушкіна), сучасної української літературної мови – середина XIX ст. (творчість Т. Г. Шевченка), білоруської – теж середина XIX ст. (творчість В. Дуніна-Марцинкевича і Ф. Богушевича).

Б. Фактор розбіжностей культурно-психологічного смислу стилістичного оформлення текстів.

В. Фактор відродження старих традицій мови (напр.: чеська, італійська, новогрецька кафаревуса, норвезький нюнорск, іврит) або перерваності старих традицій (напр.: слов'янські мови, крім чеської).

Г. Фактор розбіжностей в ідеології національного відродження (напр., у грецькій кафаревусі, норвезькому нюнорску, івриті – до древньої норми, до прадавніх традицій; у більшості сучасних літературних мов – на нових засадах, із використанням взірців народної мови, напр., болгарська, польська, російська, грецька димотика тощо).

Д. Фактор домінування певних художніх стилів у добу формування норм сучасної літературної мови.

Е. Фактор використання міського койне столиці і діалекту(-ів) мешканців прилеглих територій.

Завдання

А. Надайте відповіді та законспектуйте:

1. Який тип мови прийнято вважати літературною мовою?
2. Як співвідносяться поняття літературної мови та мовного «стандарту» («стандартної» мови), мовної кодифікації (кодифікованої мови)?
3. Виокремте групи літературних мов за охопленням сфер спілкування.
4. Назвіть не менше восьми мов із максимальною полівалентністю. На яких підставах мови включають до цієї групи?
5. Назвіть не менше п'яти мов із функційними обмеженнями. Які це обмеження та якими є чинники цих обмежень?
6. Наведіть приклад діахронічного підходу до визначення функційно обмежених і функційно полівалентних мов.
7. Розрізніть літературні мови за ступенем єдності та рівнем нормалізаційних процесів. До якої групи (до яких груп) треба включити мову (мови), що Ви досліджуєте?
8. Назвіть чотири групи мов, які розрізняють за ступенем відокремлення від побутово-розмовних форм. Які чинники впливають на виокремлення таких груп? Наскільки доречним є таке виокремлення?

9. Запропонуйте додаткову ознаку (додаткові ознаки), за якою (за якими) можна виокремити певні типи літературних форм. Використовуйте різні підходи, концепції щодо визначення ознак літературних мов.

Б. Прокоментуйте цитату: «Карл Пятый, римский император, говаривал, что испанским языком с Богом, французским – с друзьями, немецким – с неприятелями, итальянским – с женским полом говорить прилично. Но если бы он российскому языку был искусен, то, конечно, к тому присовокупил бы, что им со всеми оными говорит пристойно, ибо нашёл бы в нём великолепие испанского, живость французского, крепость немецкого, нежность итальянского, сверх того богатство и сильную в изображениях краткость греческого и латинского языка» (М. В. Ломоносов). Як співвідносяться поняття об'єктивного та суб'єктивного в цьому твердженні?

В. Індивідуальне науково-дослідне завдання:

Ознайомтесь із працями і законспекуйте основні положення:

1. Брозович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод. *Вопросы языкознания*. Москва: Наука, 1967. № 1. С. 3–33. URL : <https://vja.ruslang.ru/ru/archive/>
2. Виноградов В. В. Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития. Москва : Наука, 1967. 136 с.
3. Гельгардт Р. Р. О литературном языке в географической проекции. *Вопросы языкознания*. Москва, 1959. № 3. С. 95–101.
4. Гухман М. М. Литературный язык. *Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка* / [ред. Б.А.Серебренников]. Москва : Наука, 1970. С. 502–548.

Тема 4. Проблема національних варіантів літературної мови

(8 годин: 1 – л., 1 – пр., 6 – сам.)

1. **Національну мову** в лінгвістиці розглядають як соціально-історичну категорію для визначення мови, що є засобом спілкування нації. У 2-ій пол. ХХ ст. в соціолінгвістиці стали виокремлювати полінаціональні мови. Полінаціональною називають мову, яку свідомо використовують як національну кілька націй. Серед таких мов наприкінці ХХ ст. були англійська, іспанська, німецька, арабська, суахілі, французька, португальська, деякі інші. На початку ХХІ ст. кілька авторів додали до цього списку російську мову [С. О. Журавльова; Н. Б. Мечковська]. Головним аргументом цієї характеристики російської мови висувають виникнення дивергентних процесів у мовленні країн з широким використанням російської мови. Будь-який диференційний компонент зумовлює регіональну норму мови.

2. Зовнішні закони функціонування **полінаціональних мов**, на думку акад. Г. В. Степанова, зумовлюють виникнення в кожній з них національних варіантів. Національні різновиди (варіанти) є певними формами пристосування єдиної мови до умов, потреб суспільного розвитку і традицій націй – носіїв цієї

мови і являють собою особливі форми функціонування єдиної мови. В умовах роздільного застосування єдиної мови у своєму власному територіальному, історичному та соціальному просторі в ній розвиваються в кожному окремому випадку свої характерні риси, відповідно до яких мова певної спільноти диференціюється від мови іншої національної спільноти. Завдяки формуванню національних форм єдиної мови вона перестає бути ідентичною самій собі на всій території свого поширення. Досліджуючи іспанську мову країн Латинської Америки, Г. В. Степанов встановив багато закономірностей щодо формування й розвитку національних варіантів іспанської мови. Учений визначив такі екстралінгвальні чинники виникнення цих ідіомів: 1) автономне територіальне функціонування протягом тривалого часу; 2) політична автономія від мовного материка; 3) сформованість самостійної нації, яка в усіх сферах комунікації використовує національний варіант мови як рідну мову; 4) створення центру кодифікації національного варіанта мови; 5) культивування регіональної національної норми за рахунок ведення офіційних документів, роботи ЗМІ, театрів, створення національної літератури із використанням національного варіанта літературної мови. Підсилювати тенденції формування національного варіанта літературної мови можуть такі чинники: географічна віддаленість мовного анклаву від мовного материка; етно-історичні і політичні особливості регіону; розбіжності у внутрішній політиці країн із поширенням полінаціональної мови: етномовні, ідеологічні, конфесійні, економічні, освітні, міграційні, соціальні, екологічні тощо.

Материк і анклав можуть мати багато відмінностей. Наприклад, іспанська мова є офіційною в Іспанії, Мексиці, Аргентині, Болівії, на Кубі, в ряді інших країн. Однак у кожній з цих країн функціонують свої національні варіанти іспанської мови, які мають різні мовні норми із самотніми рисами в фонетиці, просодії, лексиці, рідше – в граматиці. Мовні норми впливають на формування норм орфографії. У Word відзначено 20 територіальних варіантів іспанської орфографії. У кожній з іспаномовних країн Латинської Америки диференціальний компонент національного варіанта іспанської мови, яку тут частіше називають кастильською, має значну вагу. Усі визначені Г. В. Степановим чинники тут діють. Крім того на національні варіанти мови по-різному впливають мови неіспаномовних громадян. Створюються свої системи топонімів і оттопонімних утворень, епонімів, прагматонімів, етніонімів і квазіетніонімів, багатьох інших груп лексики; реалізуються національні варіанти мовного етикету. У кожній країні іспаномовного світу розвивається своя культура, література, які виступають джерелами національних фразеологізмів, паремій, прецедентних феноменів, лексичної семантики, словотворчих і синтаксичних моделей, відмінностей в частотності використання, прагматичних і аксіологічних характеристик одиниць загального для всіх національних варіантів мовного компонента.

3. Серед факторів, що зумовлюють формування **національних варіантів мови**, можуть бути також традиції її діалектного членування, авторитет у тому чи іншому регіоні поширення мови різних міських койне (зазвичай койне

політичного, економічного, культурного, наукового центру країни), лінгвістичний сепаратизм частини мовного колективу. Так, різні діалектна база лежить в основі північного і південного варіантів нідерландської мови, що функціонують, відповідно, в Нідерландах і Бельгії. Національний варіант французької мови Бельгії заснований на валлонській діалектній базі і нерідко іменується носіями валлонською мовою. В основі норми австрійського національного варіанту німецької мови лежить die Wienerische – віденське міське койне (напівдіалект), розвинене на баварській діалектній базі, основний експонент розмовно-побутового мовлення австрійців.

Ситуація, за якої частина громадян у країнах, де функціонує національний варіант полінаціональної мови, вважає цей варіант самостійною мовою. На думку А. І. Домашнева, таке спостерігають стосовно аргентинського і чилійського національних варіантів іспанської мови, австрійського національного варіанта німецької мови, американського національного варіанта англійської мови, канадського і бельгійського національних варіантів французької мови тощо.

4. Питання **регіоналізації норм** російської літературної мови є спірним. Є. О. Журавльова висунула концепцію казахстанського національного варіанта російської мови, носіями якого визнає лише етнічних росіян і російськомовних казахів Казахстану. Утім, дослідниця все ж таки не наважується йти проти істини до кінця, оскільки прямо не заявляє про якусь *казахстанську російськомовну націю, а лише переносить на невизначений термін у майбутньому формування «казахстанської ідентичності» шляхом коригування ментальних рис етнічних росіян за допомогою включення казахських культурних концептів у російську мову Казахстану. Аналогічні ідеї щодо функціонування російської мови в Україні висловлювали в 2010–2014 рр. кримські дослідники О. М. Рудяков (концепція георусистики), Р. В. Забашта, Ю. В. Дорофеев, московська дослідниця О. Г. Ровнова. Висновки про функціонування національних варіантів російської мови зроблені цими авторами на підставі існування концептуального і лексичного диференційного компонента в російській мові різних регіонів. Доводи вчених є некоректними, бо наявність безеквівалентних слів, фразеологізмів і фонічних лексичних і концептуальних відмінностей у мовленні носіїв російської мови в умовах її функціонування в різних геокліматичних, історико-культурних регіонах і країнах властива всім багатофункційним мовам. Вона формує особливості територіальних койне, а не національних варіантів російської мови. Єдиний науковий центр сьогодні фіксує норму російської літературної мови та її функційних типів: Інститут російської мови РАН. Подібні особливості успішно вивчалися лінгвістами і в радянську добу з її доцентровими тенденціями в суспільстві, коли не було навіть натяку на мультинаціональний характер російської мови. Ці процеси оцінювалися як збагачення мови за рахунок регіональної складової. Прихильники національних варіантів російської мови на сучасному етапі її функціонування не враховують найважливіших аспектів поняття 'нація'. По-перше, національні варіанти російської мови могли б

існувати тільки за умови усвідомлення російським і / або російськомовним населенням тих чи інших територіальних автономій себе представниками самостійних націй, відмінних від російської або інших націй, які втратили свої національні мови. Національний варіант мови усвідомлюється таким, коли сформована нова нація, основним засобом вербальної комунікації якої служить певний національний варіант мови. Однак етнічні росіяни Казахстану, України, Білорусі, країн Балтії, Середньої Азії, Закавказзя позиціонують себе як невід'ємну частину російської нації.

У цілому, концепція Журавльової-Рудякова відображає особливості сучасного інформаційного суспільства з провідною роллю в його структурі знання і інформації. Проголошення національних варіантів російської мови є, на наш погляд, однією з ланок поміченого Бенедиктом Андерсоном наприкінці ХХ ст. процесу цілеспрямованого створення «уявних спільнот» – штучних націй, – процесу, характерного для сучасного так званого «друкарського капіталізму». Провідна роль у цьому процесі, на думку Ернеста Геллнера, належить інтелігенції, а сам процес пов'язаний з особливостями «урбанізованого націоналізму» в індустріальному суспільстві, коли порушення принципу відповідності держави і нації глибоко ображає націоналістичні почуття.

Аналіз концепцій Є. О. Журавльової та О. М. Рудякова показує, що національний варіант російської мови в них подано як різновид російської мови, що реалізується за межами Росії етнічними росіянами, концептуальна картина світу яких містить спільні російські та специфічні (безеквівалентні та фонічні) інонаціональні концепти, запозичені в інших етносах у процесі спільного проживання на одній території. Отже, спільнота, яка використовує такий різновид російської мови як основний засіб комунікації, має позиціонуватися як самостійна нація. Однак у соціології спільноту, яка має такі ознаки, називають діаспорою, а не нацією. Головною ж особливістю діаспори є не етнопатристичний сепаратизм, а саме збереження спільного з мовним і культурним материком: національної самосвідомості, культури, мови. Приклади реалізації в російській мові Казахстану і України тих чи інших концептів, лексичних одиниць, фразеологізмів, запозичених, відповідно, з казахської і української мов, свідчать про функціонування в Україні і Казахстані територіальних російськомовних койне. Носіями регіональних (територіальних) російськомовних койне є й етнічні росіяни, і представники інших етносів, що визначають російську мову як рідну, і представники титульних націй з рідним титульним, що використовують російську як мову міжнародного і міжнародного спілкування. У новітній історії поки що жодна російська діаспора не стала новою нацією і не злилася з іншою нацією, утворивши загальну третю націю. Отже, в сучасному своєму стані російська мова не має національних варіантів, а територіальні койне функціонують як регіональні варіанти національної російської мови.

Завдання

А. Надайте відповіді та законспектуйте:

1. Назвіть ознаки національного варіанта літературної мови.
2. Покажіть на прикладах функціонування у світі англійської, іспанської, французької мов наявність різних національних варіантів цих мов. Охарактеризуйте ознаки виокремлених національних варіантів цих літературних мов.
3. Чому концепція Є. О. Журавльової про наявність казахстанського національного варіанта російської мови є помилковою? Чи достатньою є доказова база цієї дослідниці?
4. Доведіть некоректність концепції георусистики О. М. Рудякова та його прибічників щодо українського національного варіанта російської мови на сучасному етапі функціонування російської мови в Україні.
5. Яким типом російської мови можна вважати різновиди російської мови, що функціують на сучасному етапі в Казахстані, Україні, Узбекистані, Литві, Молдові, в інших пострадянських республіках?
6. Наведіть аргументи «за» і «проти» щодо окремішності русинської мови, використовуючи ознаки мови як такої та її функційних типів.
7. Чи є підстави виокремлювати національні варіанти української мови? Якщо так, наведіть аргументи «за» і скажіть, наскільки такий підхід є коректним?
8. Яким типом російської мови є мова старообрядницьких громад України, США, Бразилії, Болівії, Литви, Естонії, Румунії тощо?

Б. Прочитайте вислів: «Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина». Чому його авторство належить у різних лінгвокультурах різним авторитетним авторам? Наведіть приклади.

В. Індивідуальне науково-дослідне завдання:

Ознайомтеся з основними положеннями указаних праць і законспекуйте №№ 1, 2:

1. Домашнев А. И. Концепция национального варианта языка в трудах академика Г. В. Степанова. *Res Philologica. Филологические исследования: Памяти академика Георгия Владимировича Степанова*. Москва: Наука, 1990. С. 4–17. URL: <https://danefae.org/pprs/gvstepan/domashne.htm/>
2. Степанов Е. Н. Национальные варианты русского языка или русские территориальные койне? *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса: Астропринт, 2011. № 16. С. 9–14. URL: <http://lib.onu.edu.ua/mova/>
3. Аветисян Н. Г., Восканян С. К. Региональные варианты английского языка: язык через культуру: лекционный курс. *Социокультурное регионоведение: электронный журнал*. URL: <http://www.regionalstudies.ru/journal/homejournal/rubric/2012-11-02-22-03-27/486--1-r-.html/>
4. Домашнев А. И. Очерк современного немецкого языка в Австрии. Москва: Выш. шк., 1967. 180 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1126602/>
5. Писарская Т. Р. Особенности испанского языка в Латинской Америке: монография. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского академического университета, 2016. 188 с. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjам>

- [_yajq7vAhUGdBQKHb9fC1sQFjAAegQIAxAD&url=http%3A%2F%2Fwww.spbume.ru%2Ffile%2Fpages%2F74%2F2_pisarskaya.pdf&usq=AOvVaw1bd9ETApIIIFlxXfGk52BKV/](http://www.spbume.ru/%2Ffile%2Fpages%2F74%2F2_pisarskaya.pdf&usq=AOvVaw1bd9ETApIIIFlxXfGk52BKV/)
6. Поширеність української мови. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Поширеність_української_мови/
 7. Реферовская Е. А. Французский язык в Канаде. Ленинград: Наука, 1972. 215 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2427819/>
 8. Степанов Г. В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи. Москва: Наука, 1976. 224 с. URL: <https://superlinguist.ru/sotciolingvisika-skachat-knigi-besplatno/stepanov-g-v-tipologija-izykovykh-sostoianii-i-situacii-v-stranakh-romanskoj-rechi.html/>
 9. Степанов Г. В. К проблеме языкового варьирования. Испанский язык Испании и Америки. 2-е изд. Москва: Едиториал УРСС, 2004. 328 с.
 10. Швейцер А. Д. Американский вариант литературного английского языка: пути формирования и современный статус. *Вопросы языкознания*. Москва: Наука, 1995. № 6. С. 3–16.
 11. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2003. DOI: 10.1017/CBO9780511486999.
 - 12 // 13. Stepanov E. Der juristische und soziolinguistische Status des Russischen in den Nachfolgestaaten der Sowjetunion. *Handbuch des Russischen in Deutschland: Migration – Mehrsprachigkeit – Spracherwers*. Berlin: Frank & Timme Verlag für wissenschaftliche Literatur, 2017. S. 173–197 // Степанов Е. Н. Юридический и социолингвистический статус русского языка на постсоветском пространстве. *Русистика и современность: Старые вопросы, новые ответы* / [Університет Śląski w Katowicach; ред. И. Любоха-Круглик, О. Малыса, Г. Вильк, А. Зых]: монография. Katowice: Śląsk, 2017. S. 285–302.

Змістовий модуль 2. Стратифікація функційних типів мови

(29 годин: 5 – л., 4 – пр., 20 – сам.)

Навчальні цілі занять: засвоєння знань щодо функційних різновидів мов, які відносять до периферії загальнонаціональних мов; розкриття алгоритму їх типологізації за наявними ознаками; з'ясування умов виникнення, функціонування, модернізації, занепаду та зникнення функційних типів загальнонаціональних мов; формування сучасного підходу до норми периферійних мовних утворень: діалектної норми, норми територіальних і міських койне, суржику, трасянки, жаргонів, сленгів, аргю, кожного функційного типу мови; набуття знань щодо визначення розбіжностей між аналогічними функційними типами різних національних мов, розвиток умінь зіставного вивчення і навичок спостереження в комунікативному просторі.

Методичні рекомендації з підготовки та виконання практичного заняття: повторення базового теоретичного матеріалу шляхом опитування; пояснення нового матеріалу; організація виконання завдань; аналіз виконаних завдань з опертям на теоретичний матеріал; пояснення домашнього завдання:

зміст, методика роботи з ним, включаючи посилання на теоретичний матеріал; перевірка самостійної роботи та індивідуальних науково-дослідницьких завдань.

Порядок проведення заняття:

Самостійна робота: пошук додаткового матеріалу, опрацювання теоретичного та практичного матеріалу, підготовка індивідуальних розгорнутих повідомлень, рефератів, презентацій.

Аудиторна робота: презентація вивченого та опрацьованого матеріалу; дискусії та доповнення відповідей; ілюстрація прикладів функціонування різних типів мов, крім літературної; наведення прикладів диглосії у володінні водночас літературною мовою та іншими функційними типами загальнонаціональної мови; виявлення умов застосування різних функційних типів мови; перевірка виконання певних практичних завдань.

Тема 5. Територіальні типи мови

(10 годин: 2 – л., 1 – пр., 7 – сам.)

1. **Мікромова** – це форма існування будь-якої етнічної мови, яка має писемність і реалізує певні принципи правопису, базується на певному говорі або діалекті (як більшість етнічних мов). Мікромова характеризується нормативними тенденціями, тобто виопрацюванням літературно-мовних норм у сфері фонетики, граматики та словника з метою їхньої стабілізації і подальшої кодифікації, що є наслідком функціонування такого літературно-мовного утворення в різних сферах життя в рамках організованого літературно-мовного процесу. Термін «літературна мікромова» створено О. Д. Дуличенко. Цей термін відображає такі параметри мікромови: форма існування – літературна (на відміну від територіальної (говорів і діалектів) і від соціальної (жаргонів, просторіччя); препозитивний компонент *мікро-* вказує на малі кількісно-просторові показники, а компонент *мова* – на вищий ранг об'єкта в таксономічному ряді *говор – наріччя (діалект) – мова*.

Мікромови Європи, визнані сьогодні науковим співтовариством:

1 група – автономні літературні мови, якими користуються народності, тобто досить самостійні невеликі етноси:

верхньолужицька – Німеччина, земля Саксонія, історична область Верхня Лужиця (40 тис.);

нижньолужицька – Німеччина, земля Бранденбург, історична область Нижня Лужиця (20 тис.);

кашубська – Польща, Гданське воєводство (за переписом 2002 р. – близько 5 тис., хоча реально близько 51 тис. тих, хто говорить). Попередні дані 200–367 тис.

2 група – островні, які обслуговують переселенців (етнічні меншини):

югославо-русинська (південно-русинська) – Сербія, Хорватія (близько 25 тис.);

градищансько-хорватська – Австрія, земля Бургенланд (35–40 тис.);

молізько-слов'янська – Італія, область Молізе (4–4,5 тис.);

рез'янська – Італія, провінція Венеція (близько 3 тис.);

бонатсько-болгарська – Румунія (18–22 тис.);

3 група – периферійно-острівні, тобто відрізані від свого етно-мовного простору:

карпато-русинська – Україна, Закарпатська обл.; Східна Словенія; Польща; Угорщина; Румунія (статистичні дані суперечливі);

егейсько-македонська – Греція, Егейська Македонія (110–160 тис.);

4 група – периферійні (регіональні), що культивуються своїми етнокультурними регіональними групами у межах свого етно-мовного простору:

чакавська – Хорватія (12 % мешканців Хорватії);

кайковська – Хорватія (3 % мешканців Хорватії);

прекмурсько-словенська – Словенія – дані відсутні;

ляська – Чехія, Сілезія – дані відсутні, проте за сучасними даними вчених Сілезького університету в Катовіце, носіїв від 300 до 600 тисяч (залежно від ступеня володіння та функційного навантаження);

східнословачька – Східна Словаччина – дані відсутні;

західнополіська – Білорусь, Україна – дані відсутні.

2. **Територіальний діалект** (від грец. *διάλεκτος* – розмова, говор, наріччя) – різновид певної мови, що разом із літературною мовою становить національну мову; засіб спілкування між представниками однієї територіальної групи. Територіальні діалекти характеризуються наявністю власних фонетичних, граматичних, словотвірних, семантичних і лексичних систем. Територіальні діалекти певної мови за спільними або відмінними рисами на всіх мовних рівнях диференціюються на наріччя, говори та говірки. Це дозволяє об'єднувати або протиставляти їх. У деяких мовах територіальні особливості є незначними (напр., російська, болгарська, шведська, естонська тощо), відтак, мовці, які розмовляють різними діалектами, добре розуміють один одного; в інших мовах діалекти дуже різняться, що ускладнює, а іноді унеможлиблює спілкування між носіями різних діалектів цих мов (напр., діалекти німецької та китайської мов). Є кілька поглядів на принципи виокремлення діалектів, їхні структурні ознаки тощо. Представники романської діалектологічної школи (П. Мейєр, Ж. Жільєрон) вважали, що реально існують лише межі окремих діалектних явищ та їхні проекції на карті – ізоглоси, вони заперечували можливість функціонування діалекту як цілісної мовної системи. Німецький і швейцарський діалектологи (Ф. Вреде, Т. Фрінгіс та ін.) доводили наявність у діалектів ядра і периферії. В українській діалектології діалект визнають різновидом чи формою функціонування національної мови. Різними є погляди науковців на принципи розмежування діалектів, оскільки ізоглоси різних мовних явищ по-різному можуть членувати ту ж саму територію. Межі поширення діалектної одиниці визначають методом картографування, що становить основу лінгвогеографії. Останнім часом набула поширення точка

зору, що під час виокремлення діалекту потрібно зважати не лише на мовні особливості, але й на елементи матеріальної і духовної культури, історико-культурні традиції, етнічну самосвідомість тощо. Вплив літературної мови змінює діалект та межі його поширення, однак модифікуючись, діалект не зникає, як прогнозували у серед. ХХ ст. деякі мовознавці. У той час діалекти іноді трактували як «зіпсовану літературну мову» та піддавали остракізму, передбачаючи повне витіснення їх літературною мовою. Інтенсивність змін у діалекті залежить від екстралінгвістичних чинників: географічного положення населеного пункту, де побутує говірка, її статусу (периферійна чи центральна), впливу іншомовного оточення, рівня залучення носіїв говірки в економічне та культурне життя країни тощо. Повільніше зміни відбуваються у відносно ізольованих говірках. Терміном «діалект» часто позначають говір як мовно-територіальну одиницю діалектного членування мови, що становить певну сукупність споріднених однотипних говірок, які характеризуються наявністю спільних рис на всіх мовних рівнях, якими вони протиставляються іншій групі говірок, а на лінгвістичній карті окреслюються пучком ізголю. Усі говірки тієї чи іншої мови складають поняття «діалектна мова», яка виконує ті ж функції та має такі ж структурні рівні, що й літературна мова; однак, на відміну від неї, не має однорідності, закріпленої в правописних правилах та словнику.

3. **Регіолект** – діатопічне наддіалектне утворення, яке виникає внаслідок поєднання літературної мови і місцевих говірок на теренах невеликого міста і його хінтерланду. У «Словнику лінгвістичних термінів» Т. В. Жеребіло (2010) регіолектом названо мову жителів середніх і малих міст, у якій відчувається вплив місцевих говірок і просторіччя. Від територіального діалекту регіолект відрізняється тим, що поширений на більшій території – в групі невеликих міст, розташованих на невеликій відстані від одного. Наприкінці ХХ ст. В. І. Трубінський і О. С. Герд ввели в науковий обіг радянського і пострадянського мовознавства запозичений у французьких і німецьких лінгвістів термін *regiolekt*. У мовознавстві питання про регіолекти є дискусійним. Регіолект по-різному кваліфікують мовознавці: українські (напр., О. Палінська про львівський регіолект), російські (напр., Т. І. та О. В. Єрофєєви, Н. В. Хорошева, Л. О. Грузберг про регіолекти уральських регіонів), німецькі (M. Elmenthaler, J. E. Schmidt, J. Herrgen про рейнські, рурські, вестфальські регіолекти), французькі (P. Rézeau, J. Allières, J. Séguu, W. Bal, L. Wolf, G. Straka, Cl. Poirier, L. Warnant про різні французькі регіолекти). Спірною є точка зору, згідно з якою «на зміну старим селянським діалектам приходять не стандартна літературна мова, а особливі нові форми розмовного мовлення. Діалекти не вмирають, а трансформуються в регіолекти» [О. С. Герд]. Адже регіолект виникає не завжди і не всюди, бо для його виникнення потрібні певні умови історичного, економічного, демографічного, етнічного характеру. Прихильники регіолектної теорії обходять стороною питання про співвіднесеність регіолекту з міським і територіальним койне як загально визначеними наддіалектними утвореннями, що є функційними типами

мови. У характеристиках регіолекту дослідниками, які виступають за безумовне розповсюдження регіолектів, зазвичай, зустрічаємо протирічливі визначення його як закономірного в умовах урбанізації наддіалектного утворення, що є чи не основною формою усно-мовного спілкування великих груп етносу і, водночас, як особливої форми мови. (Особливий – значить "винятковий"). У згаданому вище «Словнику...» Т. В. Жеребіло, посилаючись на О. С. Герда, заявляє: «Від мови великих міст регіолект відрізняється одноманітністю, оскільки його основні носії – місцева міська інтелігенція, службовці адміністративних установ» (с. 362). Якщо це так, описуваний ідіом варто було б кваліфікувати як регіональний соціолект, а не як основну форму спілкування.

Аналіз праць, у яких описано регіолекти, наводить на думку про близькість за своєю суттю поняття «регіолект» поняттю «напівдіалект». По суті, регіолект – наддіалектний функційний тип мови, що об'єднує в собі койне міста, яке не конкурує зі столицею і мегаполісами в економічній, культурній, науковій, політичній сферах, і територіальне койне або діалект прилеглої до такого міста території. У письмовому мовленні регіолект зорієнтований на літературну мову. Нам видається, що основною мовою, за якої можливе формування регіолекта, є переважно однорідний етномовний склад міста і його історичного хінтерланда або заселення міста і селищ-супутників навколо нього однорідним складом населення. У регіонах України формування російських регіолектів є проблематичним, оскільки в зонах адміністративного, економічного, культурного впливу міст, койне яких орієнтуються на російську мову, поширені українські або інші говірки, які функціують мозаїчно: російські, болгарські, молдавські, грецькі, гагаузькі, кримськотатарські. У цьому випадку російське міське мовлення взаємодіє з різними мовами (найчастіше – з їхніми діалектами).

4. **Койне** – термін *койне* (грец. κοινη – «спільна мова») спочатку застосовувався лише до загальногрецької мови, яка склалася в IV–III ст. до н. е. і служила єдиною мовою ділової, наукової та художньої літератури Греції до II–III ст. н. е. У сучасній соціолінгвістиці койне – наддіалектний функційний тип мови, який є таким засобом повсякденного спілкування, що пов'язує людей, які розмовляють різними регіональними або/і соціальними варіантами певної мови.

У ролі **територіального (ареального) койне** можуть виступати інтердіалекти, що поєднують у собі риси різних територіальних діалектів, - або одна з мов, які функціують в ареалі. У койне відбувається міксування кількох типів однієї мови завдяки тісним економічним, адміністративно-політичним, культурним контактам їх носіїв. Кожне з територіальних койне має різні ступені реалізації набутих особливостей залежно від груп носіїв. За певних умов у різні часи історичного розвитку людства територіальні койне слугують базовим ідіомом формування національних літературних мов і їхніх норм. Так, лінгвісти досліджували старокиївське (старобілорусько-старокиївське) койне, яке склалося як основний функційний тип спільної мови мешканців Київської Русі на базі діалектів східних слов'ян: полян, деревлян, полочан тощо

(О. О. Шахматов; В. В. Німчук; О. В. Абакумов; В. А. Глущенко; З. Купчинська; В. Пілецький; Н. А. Жихарєва). Пізніше, у XVI–XVIII ст., на базі московського койне, основу якого склали мовні особливості середньоруських говорів, відбувалося формування російської літературної мови. Історія новогрецької мови пов'язана з елліністичним (олександрійським) койне, структуру якого визначав аттичний діалект, що активно вбирав елементи іонійського, дорійського, еолійського, деяких інших діалектів (Г. Бабініотис). Історія формування сучасної болгарської літературної мови пов'язана з нормуванням на базі койне східних болгарських говорів, носіями яких були представники інтелігенції та політичних кіл, що склали основу болгарської діаспори Одеси в XIX ст. Проте географічне розташування столиці новоствореної держави в ареалі функціонування західних говорів згодом спричинило зміну норми літературної болгарської мови убік софійського койне із західно-болгарською діалектною базою. Аварська літературна мова виникла на базі *болмацу* – міждіалектного територіального койне; карачаєво-балкарська літературна мова – на базі міждіалектного *карачаєво-балкарського койне*.

Територіальні койне нерідко формуються на базі різних діалектів переселенців, що є національними меншинами. В. М. Жирмунський дослідив койне німців СРСР, яке сформувалося на основі німецьких говорів Поволжя і півдня України та повноцінно функціювало до 1940-х років; Е. П. Стоянова виявила процеси і результати койнезації сучасних болгарських говорів півдня України, а В. О. Колесник – процеси дебалканізації їхньої морфологічної системи.

Поняття койне є особливо актуальним в описі мовного життя великих міст, де перемішуються маси людей з різними мовними навичками. Міжгрупове спілкування в умовах міста вимагає вироблення зрозумілого всім засобу комунікації. Так виникають **міські койне**, що обслуговують потреби повсякденного, головним чином усного, спілкування різних груп міського населення. Міське койне – знакова система, що є одним із функційних типів певної мови, який використовують як засіб міжетнічного внутрішньоміського повсякденного спілкування в широкому діапазоні комунікативних сфер мешканцями міста. Утворення міського койне і його функціонування безпосередньо пов'язані із соціально-історичними та соціально-економічними процесами, які відбуваються в регіоні розташування цього міста та його економічної, політичної, культурної ролі для певних етнічних і соціальних груп у певну добу. В урбанолінгвістиці традиційно відзначають змішаний характер будь-якого міського койне, проте спостерігають три способи міксування. В одних випадках змішуються кілька діалектів однієї мови (напр., київське міське койне в Стародавній Русі, московське міське койне (О. О. Шахматов; В. В. Колесов) у період зміцнення Московської держави; другий спосіб – змішування одного або декількох діалектів з літературною мовою (так виникає більшість міських койне нового й новітнього часу, напр., берлінське, краківське, полтавське, міланське, великотирнівське тощо); третій спосіб – змішування кількох діалектів, літературної мови та іншомовних субстратів і адстратів (у нових містах колоніального типу, напр., петербурзьке, одеське (на

базі російської мови), монреальське (на базі французької мови), ново-орлеанське (спочатку – на базі французької, а в нашу добу – англійської мови) тощо.

5. **Піджин** – (англ. pidgin) – спрощений функційний тип мови, який виникає та функціонує як засіб спілкування між двома або більше етнічними групами, що говорять на неспоріднених і / або взаємно незрозумілих мовах, але вимушених більш-менш регулярно контактувати один з одним в силу тих чи інших об'єктивних потреб. На відміну від креольської мови, піджин не є рідною мовою жодного з користувачів, але нерідко вивчається у місцях поширення як потрібний для спілкування засіб. Формування піджину (піджинізація мовлення) відбувається в умовах обмежених контактів носіїв мови-джерела з носіями іншої (-их) мови (мов), не подібної (-их) до неї. За певних умов, піджин може перетворитися на рідну мову для змішаного етносу, поширюючи свої комунікативні функції та ускладнюючи структуру, перетворюючись на повноцінну мову. Цей процес називають креолізацією.

6. **Креольська мова** – мова, яка сформувалася на основі розвитку (креолізації) певного піджину до структурно і функційно повноцінної мови та стала рідною (першою) для колективу її носіїв. Генетична спорідненість креольської мови з джерелом і піджином збігається, але різко порушується еволюційний процес у її формуванні. Креольські мови поширені в Африці, Азії, Америці, Океанії. Ними розмовляє майже 30 млн. мовців. Усвідомлюються як креольські мови, які виникли на базі англійської, французької, іспанської, деяких інших з домішками африканських, полінезійських, арабського, деяких інших. Наприклад: креольські мови *джагватаак / патуа* (Ямайка, Коста-Ріка, Панама), *сранан-тонго* (Суринам; англійська з додаванням елементів нідерландської, португальської та центрально- і західноафриканських мов), *сармакканський* (англійська з додаванням португальських елементів) і *джука / ндока / аукан / оканісі* (Суринам і Французька Гвіана; англійська з додаванням елементів африканських і португальської мов), *гаїянська* (Гайяна; англійська із африканським і східно-індійським синтаксисом), *кріо* (С'єрра-Леоне, Гамбія, Екваторіальна Гвінея), *гаїтянська* (Гаїті, Багамські острови, провінція Квебек у Канаді; на основі французької мови XVIII ст. з домішками центрально- і західноафриканських мов, а також арабської), *маврикійська*, яка входить до складу *маскаренських креольських мов* (Маврикій; на базі французької з домішками англійської, португальської, хінді), *західнокарибська* (на базі англійської) із низкою діалектів: *москитовобережне наріччя* (Нікарагуа; Беліз), *райсальсько-креольське наріччя* (Колумбія), *ямайське наріччя* (Ямайка, Гондурас, Кайманові острови, Панама), *найджа* (Нігерія; на базі англійської), *чавакано* (Філіппіни; на базі іспанської), *паленкеро* (Колумбія; на базі іспанської з домішками мови кіконго), *папьяменто / папіаменту* (Аруба; Кюрасао; Карибські Нідерланди – Бонейр; на базі португальської з домішками нідерландської та іспанської), *піткернська* (острови Піткерн, Норфолк, Нова Зеландія; на базі англійської з домішками таїтянської), *мальтійська* (Мальта; на базі арабської з домішками італійської і англійської).

Креолізація піджинів – не новий процес у формуванні мов. В історії мовознавства є факти, які свідчать про те, що деякі мови, причетність яких до певної мовної сім'ї було вкрай важко встановити, можуть бути прадавними креольськими мовами. Про це свідчать факти історії формування національних груп, які користуються такими мовами. Яскравим прикладом може служити вірменська мова. Носіїв цієї мови ми називаємо вірменами, а самі себе вони називають хай (Հայ). Ця нація, за свідченням вірменських істориків, сформувалася між XIII і VI століттями до н. е. внаслідок злиття різномовних племен, що населяли Вірменське нагір'я у Бронзову добу. Вірмени є, головним чином, нащадками урартів, які змінили свою мову, хурритів, лувійців і носіїв власне протовірменської мови. Досить реальним є креоломовний шлях формування японської мови, бо японська нація тривалий час формувалася на території, яка після глобального потепління стала островами, відірваними глибокими морями від іншого світу.

7. **Лінгва-франка** – (італ. *lingua franca* — мова франків) — функційний тип мови, що використовується для спілкування між носіями різних мов в умовах обмежених соціальних контактів. Назва цього функційного типу мови походить від назви конкретної мішаної мови, яка утворилася в середні віки і проіснувала до XIX ст. у Східному Середземномор'ї (Левант) на базі, головним чином, французької, провансальської, італійської лексики. Цією мовою користувалися, головним чином, арабські та турецькі купці для комунікації з європейськими купцями, яких тут називали франками. У часи хрестових походів роль *лінгва-франка* піднялася, до цієї мови увійшли елементи іспанської, грецької, арабської, турецької мов. Цю мову називали також *сабір* (від лат. *sapere* – «розуміти»). Серед сьогоднішніх торгових мов, тобто сучасних лінгва-франка відомі мови *хауса* і *бамана*, поширені в Західній Африці. Ці мови не є рідними для жодного з користувачів, вони виникли на базі мови суахілі, якою спілкуються купці, що караванами приходять у західноафриканські країни з торговельними цілями. Розширення сфери вжитку лінгва франка може призвести до перетворення її на койне.

8. **Суржик** – мікшований функційний тип мови, щодо природи якого точаться дискусії. В Україні суржиком (переносне значення питомого – «суміш різних зерен з житом»; від прасл. **sъ* — «зі» + **ръзь* — «жито»), здебільшого, називають різні типи української мови, мішаної з близькоспорідненою російською, подібно до трасянки в Білорусі, у якій з російською мовою змішують білоруську. Є різні точки зору щодо функціонування та історії українського суржику і його майбутнього: від невизнання і заборони до прийняття як українського просторіччя, від асиміляційного впливу російської мови до історичної форми інтердіалекту, яким користувалися у пізньому середньовіччі українці / русини, що були біженцями на схід від польського й австро-угорського поневолення, асиміляції та окатоличення. У науково-довідчій літературі є також визначення суржику, подібне до визначення піджини.

Завдання

А. Надайте відповіді на питання і запишіть їх:

1. Яку мову традиційно називають національною? Наведіть приклади національних мов.
2. Як співвідносяться поняття територіального та національного у мовному утворенні?
3. Охарактеризуйте поняття «літературна мікрмова». Які мікрмови Вам відомі? Які розробки європейських, американських і українських дослідників доводять існування мікрмов?
4. Що прийнято називати територіальним діалектом? Назвіть ознаки територіального діалекту.
5. Якими ознаками можуть відрізнятися територіальні діалекти різних мов? Наведіть приклади різного функційного значення діалектної мови в різних національних спільнотах.
6. Що називають регіолектом? Як співвідносяться поняття регіолекту і територіального діалекту, міського мовлення, територіального койне? Що між ними спільного та відмінного?
7. Як традиційно виникає територіальне койне, міське койне? Назвіть різновиди міського койне. Наведіть приклади функціонування територіальних і міських койне.
8. Яку роль відігравали в історії творення літературних мов давньокиївське койне, давньо- та середньо-грецькі койне, міське койне Андижану XV–XVI ст., московське міське койне XVI–XVIII ст.?
9. Які соціальні процеси супроводжують виникнення, функціонування й розвиток лінгва-франка, піджинів, креольських мов? Наведіть приклади.
10. Яку роль відіграють *kresy wschodnie* на території України та Білорусі в історії збереження польської мови та формування польської літературної мови?
11. Де і на якій діалектній базі формувалася перша норма болгарської літературної мови у другій половині XIX ст.? З яких причин ця норма згодом змінилася?
12. Які мікшовані типи мови і чому виникають у близькоспоріднених мовних ареалах? Якими мовними процесами супроводжуються? Наведіть приклади.

Б. Індивідуальне науково-дослідне завдання:

Ознайомтеся з указаними науковими працями (на вибір здобувача) та підготуйте виступ за однією темою з розглянутих питань:

1. Лінгвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 600 с.
2. Баранникова Л.И. К проблеме соотношения русского литературного языка и общенародного койне. *Типы наддиалектных форм языка* / [отв. ред. М.М. Гухман]. Москва : Наука, 1981. С. 97–119.

3. Белецкий А.А. Греческие диалекты юго-востока Украины и проблема их языка и письменности. *Учёные записки ЛГУ. Сер. филол. наук : Балканская филология*. Ленинград, 1970. Т. 343. Вып. 73. С. 5–15.
4. Бродович О. И. Диалектная вариативность английского языка : аспекты теории. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1988. 193, [1] с.
5. Глущенко В. А. А. Шахматов о сущности древнекиевского койне. *Русское языкознание* : респ. межвед. науч. сб. Киев, 1990. Вып. 21. С. 72–76.
6. Горшкова Н. Э. Городские языки (урбанолекты) в системе форм существования современного немецкого языка Германии : дисс.... кандидата филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2008. 192 с.
7. Грузберг Л. А. Региолект. Филолог : научно-методич., культурно-просвет. журнал Пермского госпедуниверситета. 2010. Вып. 11. URL : http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_11_208/
8. Ерофеева Т.И., Скитова Ф. Л. Локализмы в литературной речи горожан. Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1992. 92 с.
9. Жихарева О.Л. Погляди О. Шахматова на роль давньокіівського та московського койне. *Лінгвістика : зб. наук. праць*. Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. № 2 (20). С. 14–19.
10. Иванов Вяч. Вс. Языки большого города. *Лингвистика третьего тысячелетия*. Москва : Языки слав. культуры, 2004. С. 106–122.
11. Колесов В. В. Язык города. Москва : Высш. шк., 1991. 192 с.
12. Мелиоранский П. М. Турецкие наречия и литература. *Энциклопедический словарь* / Под ред. Брокгауза Ф. А., Ефрона И. А. Санкт-Петербург, 1902. Т. 34. С. 159–170.
13. Степанов С. М. Російське мовлення Одеси : монографія / [ред. Ю. О. Карпенко; ОНУ ім. І.І. Мечникова]. Одеса : Астропринт, 2004. 496 с.
14. Степанов С.М. Мова міста як соціолінгвістична проблема. *Вісник Львівського ун-ту. Сер. філологічна*. Львів, 2006. Вип. 38. Ч. II. С. 65–72.
15. Степанов Е. Н. Язык города в социальном и цивилизационном процессе. Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2006. № 11. С. 44–54.
16. Степанов Е. Н., Рустемов О. Д. Формирование крымскотатарского литературного языка на базе бахчисарайского городского койне в XVII–XVIII вв. *Золотоордынское обозрение*. Казань : Ин-т истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2019. Т. 7. № 4. С. 744–759. DOI: 10.22378/2313-6197.2019-7-4.744-759.
17. Ярцева В. Н. Об изменении диалектной базы английского национального литературного языка. *Вопросы формирования и развития национальных языков : Труды Ин-та языкознания АН СССР*. Москва : Изд-во АН СССР, 1960. Т. IX (10). С. 90–121.
18. Kurzowa Z. O movie poliaków na kresach wschodnich. Kraków : Secesja, 1993. 64 s.

Тема 6. Соціальні та гібридні (соціально-територіальні) типи мови

(10 годин: 2 –л., 1 – пр., 7 – сам.)

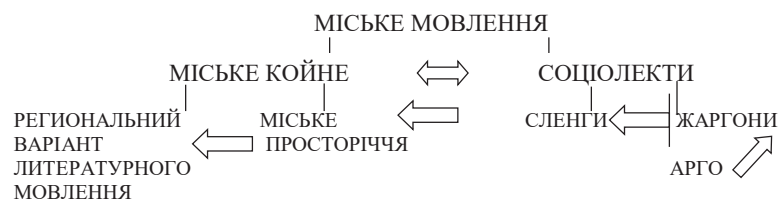
1. **Соціолект (соціальний діалект)** – функційний тип мови, якою розмовляє певна соціальна група, соціальний прошарок або яка переважає всередині певної субкультури. Соціолекти є відгалуженням загальнонародної мови та зумовлені соціально-професійною диференціацією суспільства. Вони характеризуються специфікою у формуванні, доборі й використанні певної частини лексико-фразеологічних (а іноді й фонетичних, морфологічних та синтаксичних) мовних засобів. Обсяг словника таких професійних, соціальних, вікових або ціннісно-світоглядних груп зумовлений ступенем їхньої відособленості від решти носіїв мови і включає в себе певну кількість специфічних слів: *шмон* (обшук), *лох* (нікчемна людина), *клава* (клавіатура), *артюх* (безталанний артист), *бабло*, *лаве* (гроші) тощо; але найчастіше — загальнонародних слів у специфічних значеннях: *дурдом* (просторічна назва психіатричної лікарні), *тачка* (автомобіль), *байстрок* (просторічне: позашлюбний син), *капельниця* (медична сестра), *cyrk na drucie* (польськ.) / *цирк на дроті* (щось абсурдне, безглузде) тощо. Побутовують соціолекти переважно в усній неофіційній формі спілкування, частково в художній літературі та публіцистиці; з поширенням електронних засобів соціолектизм частіше відображаються на письмі.

2. **Просторіччя** – наддіалектний, територіально незакріплений функційний тип мови, який використовують у побутовому мовленні (на відміну від книжного, літературного мовлення). Виокремлюють лексичні, фонетичні, морфологічні, синтаксичні риси просторіччя. Просторіччя є однією з форм національної мови, що складає разом із народними говорами некодифіковану усну сферу загальнонаціональної комунікації — народно-розмовний стиль. Особливістю просторіччя є використання нелітературних шарів лексики (*манаття*, *мармиза*, *мо'* (= може), *шкарбани*, *розиолопати*, *хохма* тощо); фонетичних особливостей (метатонія у наголосі: *доцент*, *процент*, *стидоба* тощо; вимовні спрощення: *тица*, *віроїдно*, *збуження*, *зара'* тощо); граматично ненормативних морфологічних форм (*межою*, *самий відомий*); особливості слововживання (*ставити зошит на стіл* замість *класти...*; *музикальний інструмент* замість *музичний інструмент* тощо); відносно вільних синтаксичних побудов (*Которые повыше – вперед!*; *Повыше которые – вперед!*; *Повыше кто – вперед!* = *Выйдите вперед те, кто повыше!*). Для просторіччя характерні експресивно знижені оцінні слова, від фамільярних до грубих, які мають у літературній мові нейтральні відповідники. Наприклад, в українській мові: *віддубасити* = *побити*; *тика*, *мармиза* = *обличчя*; *дрихнути* = *спати*.

3. **Міське мовлення** – наддіалектний дискретний функційний тип мови, яка функціонує в певному місті. Міське мовлення абсолютної більшості міст має спільні риси, зумовлені особливостями життя містян, і деякі специфічні риси, спричинені певними фактами історії того чи іншого міста, його економічної, геополітичної ролі, соціальними, етнічними, кліматичними особливостями.

Структура міського мовлення не є конгруентною ні структурі літературної мови, ні структурі загальнонародної мови. Літературна мова як підсистема загальнонародної мови не має функційного ядра і периферії, а є лише поліфункційним ідіомом. Сучасне ж міське мовлення – це не тільки поліфункційний ідіом, а, за зразком загальнонародної мови, має ядро і периферію. У міському мовленні треба розрізнати системні й підсистемні явища. Системним є те, що відповідає нормі літературної мови, підсистемним – те, що їй не відповідає. Ядро мовлення певного міста можуть складати як системні, так і підсистемні явища, факти, одиниці, пріоритетні з точки зору міської мовленнєвої норми. Основною формою побутування підсистемних рис міського мовлення є усна мова містян, що не виключає функціонування елементів цього мовного утворення в письмовому мовленні. Норма міського мовлення є мінливою та варіативною, що зумовлює можливість виокремлення на тому чи іншому хронологічному відрізку регулярних і нерегулярних підсистемних явищ, фактів, одиниць. Регулярними серед підсистемних треба вважати найбільш частотні урбанізми, що функціонують в усіх сферах міського мовлення представниками різних соціальних груп. Регулярні відхилення від літературної норми створюють мовленнєвий колорит міста, вимальовують особливі риси його лінгвістичного портрета. Нерегулярні підсистемні урбанізми притаманні певним соціальним групам містян, об'єднаним за ознакою віку, професії, ступеня осілості в місті, етнічного походження, навіть за районом проживання. Згодом регулярність підсистемних явищ може змінюватися. Нормативні в міському мовленні підсистемні явища активно впливають на літературну мову, сприяючи виникненню регіональних, місцевих особливостей літературного мовлення. Порівняння норм таких мовних утворень, як літературна мова, територіальний діалект і міське мовлення за ознакою стійкості / мінливості свідчить про найбільшу стійкість норм сучасної літературної мови і найбільшу мінливість норм міського мовлення. Норма міського мовлення має високий ступінь відкритості, проникності і варіативності. Основні чинники такої асиметрії екстралінгвальні: сталість сільського населення; обмеженість міграційних процесів у селі; нижчий, ніж у місті, рівень освіченості та інформованості населення. Крім того, кожен із структурних компонентів міського мовлення має свою норму.

Схема взаємодії ідіомів міського мовлення

4. **Сленг** (англ. *slang*) — переважно міський соціолект, який виникає із аргі різних замкнених соціальних груп (правопорушників, крамарів, ремісників, професійних груп, в'язнів, учнів, студентів, вояків, інтернет-

спільноти), коли сфера використання ширшає, як емоційно забарвлена лексика низького й фамільярного стилю (зрідка і словотворів: *випивџн* — п'ятика, *закусџн* — закуска, *препод* — викладач тощо). Сленгізми поширені серед соціальних низів, певних вікових груп (ремісничої, шкільної молоді) міст. Сленг є неофіційним, живим та вкрай динамічним функційною мови. В Україні поширені різні типи *сленгу*. Крім соціальних особливостей, сленгізми можуть поширюватися не на всій території функціонування певної мови. Наприклад, відповідно до давніх історико-політичних кордонів, слово *голова* у сленговому українському мовленні позначається по-різному: східно-українське — *баишкџ*, *кџмпџл*; галицьке — *мџтџла* або *макџмра*; буковинське — *тџвџдџ*; закарпатське — *лџмпџш*. В англійській мові: *abysinnia!* = I'll be seeing you!; подруга, дівчина — *bae* = babe, girlfriend, sweetie; круто, чудово — *on fleek*; захоплюючий, приголомшливий — *badassical*; крадіжка товарів фірми «Apple», наприклад iPhone, iPad, iPod Touch — *Apple picking*; назви готівкових грошей: *rhino*, *readies*, *bees*, *dough*, *k*, *dollar*, *cabbage*, *greens*; 1 долар — *frogskin*, 10 доларів — *sawbuck*, 100 доларів — *c-note*, 1 фунт — *jack*, *nugget*, *quid*, 2 фунта — *deuce*, 25 фунтів — *pony*, 500 фунтів — *monkey*, пачка грошей — *wad* і под.

5. **Жаргон (жаргон)** (фр. *jargon* — «незрозуміла мова»; «безглуздя»; «гелготання»; від гало-ром. *gargone* — «базікання») — соціолект, який відрізняється від літературної мови використанням специфічної, експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, а також фразеології, іноді особливостями вимови. Найсуттєвішою різницею між сленгом і жаргоном є те, що сленгу властива виразна функція, і сленг можуть зрозуміти всі. А жаргон тісно пов'язаний з певною професією або соціальною групою. Жаргон виникає серед груп носіїв мови, об'єднаних *спільними професійними інтересами* (медиків, комп'ютерників, викладачів, злочинців, біржових агентів), *однаковими захопленнями* (жаргон мисливців, філателістів, рибалок), *тривалим перебуванням у певному середовищі* (військова служба, навчання). Жаргон може мати професійне спрямування. *Жаргонізмами* називають слова, вживання яких обмежене нормами спілкування, визнаними та прийнятими в певному соціальному середовищі. Жаргонізмами також називають соціальними діалектизмами. Ними є переважно такі специфічні, емоційно забарвлені назви понять і предметів, які мають нормативні відповідники в літературній мові та, відступаючи від неї, надають процесу спілкування атмосфери невимушеності, іронічності, фамільярності тощо. До української молодіжної жаргонної лексики, наприклад, належать такі слова, як *центровий* (авторитетний), *бабки* (гроші), *прикид* (одяг, манера одягатися), *приколотися* (отримати або створити враження), *злизняти* (шезнати) тощо; для жаргону п'яничок типовим є вживання слів: *бухло* (алкоголь), *конина* (коньяк), *бодун* (похмілля) тощо. Одним із поширених методів утворення нових жаргонних слів є телескопія. Напр.: *comediocre* = *mediocre* + *comedy* (посередня комедія); *huminals* = *human* + *animals* (поява невідомих особин унаслідок генної інженерії) (*a blend of human beings and animals*); *representathieves* = *representative* + *thieves* (офіційні особи, причетні до розкрадання бюджетних грошей) і под.

6. **Арго** (від фр. Argot) – мова певної соціально замкнутої групи осіб, що характеризується специфічністю лексики, своєрідністю її вживання, але не має власної фонетичної і граматичної системи. На відміну від жаргону, який зазвичай має професійну закріпленість, арго може вживатися незалежно від професії, хоча професійно закріплені арго (таємні мови) теж є. Так, у сучасній французькій мові багато арготизмів використовує і молодь з бідних кварталів, і менеджери з вищою освітою. Часто під арго мають на увазі мову декласованих груп суспільства, злодіїв, волоцюг і жебраків. Арго формувалися і функціювали в різних епохах, культурах і традиціях. До арго можна віднести: англійську мову «кент» (Cant); іспанську таємну мову грабіжників – «Херманн» (Germania); німецьку мову жебраків, убогих і злодіїв – «ротвельш» (Rothwälsch, Rotwelsch); італійський «фурбеск» (Fourbesque); португальську «калао» (Calao) та деякі інші мови. Арго зводиться до специфічного слововживання в межах спільної мови. Часто арго ототожнюється з поняттям таємної мови, яка, на відміну від сленгу, має бути доступною лише обраним. Головним завданням арго як таємної мови є наділити думки в слова, які зрозумілі тільки вузькому колу посвячених. Ядром арго є найважливіші для представників соціального дна слова. Слову надається зовсім інший смисл: *Was you never on the mill?* – Чи сидів ти коли-небудь в тюрмі?; *greenland* – в'язниця; *darkies* – ліхтарики злодіїв; *to be on a plant* – піти на діло, на злочин. Є слова, які були вигадані навмисно для таємної мови: *shiv* – ніж, *yegg* – злочинець, *prad* – кінь тощо.

Завдання

А. Надайте відповіді на питання, наведіть приклади, де вони потрібні, й запишіть їх:

1. Знайдіть у Лінгвістичному енциклопедичному словнику (1990 та ін.) дефініції таких типів мови: просторіччя, міське просторіччя, жаргон, арго, сленг, койне, соціолект, лінгва-франка, піджин, креольська мова. Які з них можна вважати соціальними типами мови, а які – соціально-територіальними? Чому?
2. Чим відрізняється сленг, жаргон і арго? Наведіть приклади.
3. Яка мовознавча школа вперше заявила про соціально-діалектний розподіл мовного простору поряд із територіально-діалектним поділом?
4. Обґрунтуйте положення про те, що поняття «спільний жаргон» є хибним. Підміною якого функційного типу мови є таке поняття?
5. Який стиль літературної мови є найближчим просторіччю за функційним навантаженням?
6. Які соціальні функції виконує лінгва-франка?
7. Чи можна, спираючись на історію формування вірменської нації та відносну ізольованість вірменської мови в генеалогічному дереві мов світу, стверджувати, що вона є прадавньою креольською мовою?
8. Чим розрізняються мовлення чоловіків і жінок?

9. Назвіть хоча б один художній твір, автор якого в описі персонажів спирається на своє особисте знання професійного мовлення цих персонажів, бо сам володіє цією професійною картиною світу.

10. Які фактори сприяють постійному оновленню соціолектів?

Б. Індивідуальне науково-дослідне завдання:

Ознайомтеся з указаними науковими працями (на вибір здобувача) та підготуйте виступ за будь-якою темою з розглянутих питань:

1. Бондалетов В. Д. Условные языки русских ремесленников и торговцев : Словопроизводство. Рязань, 1980. 105 с.
2. Горбач О. Арго в Україні. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. 688 с.
3. Городское просторечие. Проблемы изучения / [отв. ред. Е. А. Земская, Д. Н. Шмелёв]. Москва : Наука, 1984.
4. Елистратов В. С. Арго и культура : словарь русского арго (материалы 1980–1990-х г.г.). Москва : Русские словари, 2000. С. 574–692.
5. Ерофеева Т.И. Социолект : стратификационное исследование. Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 2009. 240 с.
6. Колесов В. В. Язык города. Москва : Высш. шк., 1991. 192 с.
7. Корновенко Л. В. Мовний портрет м. Черкаси : сфера обслуговування. *Вісник Черкаського ун-ту. Сер. Філологічні науки.* Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2007. Вип. 116. С. 3–10.
8. Лабов У. Отражение социальных процессов в языковых структурах / [пер. с англ. Ю.Д. Апресян]. *Новое в лингвистике. Социолингвистика.* Москва : Прогресс, 1975. Вып. VII. С. 320–335.
9. Ларин Б. А. О лингвистическом изучении города. К лингвистической характеристике города (несколько предпосылок). *История русского языка и общее языкознание (избранные работы).* Москва : Просвещение, 1977. С. 175–199.
10. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.
11. Степанов Е. Н. Язык города в социальном и цивилизационном процессе. *Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства.* Одеса : Астропринт, 2006. № 11. С. 44–54.
12. Чернышёв В. И. Список слов портновского языка. *Известия Отд. русск. яз. и словесности Имп. АН.* 1898. Т. III. Кн. 1. С. 251–262.
13. Stepanov Ie. N. Some remarks on lingual and extra-lingual peculiarities of Odessa urban speech. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства.* Одеса : Астропринт, 2019. № 31. С. 32–37.

Тема 7. Функційно-стилістична своєрідність типів мови

(9 годин: 1 – л., 2 – пр., 6 – сам.)

1. Згідно концепції В. В. Виноградова, «стиль мови – це поєднання двох факторів: «про що йдеться» і «як кажуть», – тобто це цілеспрямована сукупність мовних засобів. В основу поняття стилю мови закладено оцінку ставлення засобів вираження до вираженого змісту. Кожному тексту властиві певні функційно-стильові характеристики, які зумовлюють певний вибір засобів перекладу, що забезпечують його еквівалентність. У сучасній науці немає єдиної класифікації функційних стилів, оскільки це дуже складне і дискусійне питання. Над цією проблемою працює багато вчених. Мовленнєві стилі рідко представлені в чистому вигляді, вони часто впливають один на одного і взаємопроникають. Однак у кожному тексті можна виокремити щось визначальне, що і складає його специфіку.

І. В. Арнольд відносить до функційних стилів науковий, розмовний, діловий, поетичний, ораторський і публіцистичний, які є підсистемами мови. Кожна з підсистем має свої специфічні особливості в лексиці і фразеології, в синтаксичних конструкціях, а іноді і в фонетиці. На її думку, виникнення і існування функційних стилів зумовлено специфікою умов спілкування в різних сферах людської діяльності.

Т. П. Плещенко і Н. В. Федотова дають таке визначення функційного стилю: «історично сформований і суспільно усвідомлений різновид літературної мови (його підсистема), що функціонує в певній сфері людської діяльності і спілкування, створюваний особливостями вживання в цій сфері мовних засобів і їх специфічною організацією». В основу такої класифікації стилів покладено екстралінгвістичні фактори: сфера застосування мови, зумовлена нею тематика і цілі спілкування. Сфери застосування мови співвіднесені з видами діяльності людини, відповідними формами суспільної свідомості (наука, право, політика, мистецтво). Традиційними і соціально значущими сферами діяльності вважають наукову, ділову (адміністративно-правову), суспільно-політичну, художню. Відповідно до цього виокремлюють стилі офіційного мовлення (книжкові): науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, літературно-художній (мистецький). Їм протиставлено стиль неофіційного мовлення – розмовно-побутовий, розмовний, екстралінгвістичним підґрунтям якого є сфера побутових відносин і спілкування (побут як сфера відносин людей поза їхньої безпосередньої виробничої та суспільно-політичної діяльності).

Катарина Райс пропонує свою диференціацію: а) тексти, зорієнтовані на зміст (репортажі, офіційні документи, навчальна і спеціальна література, технічні тексти і т. п.); б) тексти, зорієнтовані на форму (художня проза, поезія і т. п.); в) тексти, зорієнтовані на звернення (реклама, агітація, проповідь і т. ін.); г) аудіо-медійні тексти (радіо- і телепередачі, сценічні твори, всі тексти, які супроводжує позамовне оформлення і т. п.). Хоча кожен стиль має характерні стилістичні ознаки, ряд учених вважає, що неможливо скласти

чіткої класифікації текстів, оскільки мовленнєві стилі впливають один на одного.

В. В. Виноградов запропонував поділяти стилі мови і мовлення, виходячи з трьох основних функцій мови: спілкування, повідомлення і впливу (є й інші функції), і визначив стиль як лексико-граматичну єдність у різноманітті текстів, яке виявляється характерним для певної категорії текстів. Якщо слідувати цьому визначенню, то в класифікації текстів треба враховувати їх належність до того чи іншого функційного стилю. У кожному стилі можна виокремити стилістично забарвлені мовні одиниці, які вживають тільки або переважно у певній сфері: в розмовному стилі – розмовна і просторічна лексика і фразеологія; в науковому – наукова термінологія і сталі словосполучення термінологічного характеру; в публіцистичному – суспільно-політична лексика. Залежно від мети і завдань комунікації, змісту й мовної ситуації, у функційному стилі використовують певні мовні одиниці в певному семантичному значенні. Наприклад, терміни можна використовувати в будь-якому стилі, але найчастіше – в науковому й офіційно-діловому. А до систем розмовного та літературно-художнього стилів вони не входять, їх уживання в цьому випадку значною мірою є випадковим (його зумовлено темою розмови або завданнями художнього зображення наукової або ділової сфери). Крім того, стилі відрізняються можливістю і неможливістю вживання тих чи інших елементів і конструкцій. Отже, беручи до уваги функції мови і стилі мови й мовлення, доцільно виокремити шість основних функційно-стильових типів текстів: 1. Розмовні тексти. 2. Офіційно-ділові тексти. 3. Суспільно-інформативні тексти. 4. Наукові тексти. 5. Художні тексти. 6. Релігійні твори. В. В. Виноградов вважає, що тексти кожного стилю мають свої підтип, види і підвиди, залежно від галузей знань і призначення. Серед них виокремлюють, перш за все, тексти спеціальні, розраховані на професіоналів, і науково-популярні, призначені для масового читача. Усім їм притаманна функція повідомлення і орієнтація на логічно послідовний, об'єктивний і доказовий виклад змісту. Наукові тексти реалізуються, здебільшого, в письмовій формі. На конференціях, з'їздах, симпозіумах і т. п. їх форма може бути усною.

2. **Просторіччя** перебуває на межі народнорозмовної мови з літературною як особливий стилістичний пласт слів, фразеологізмів, форм, зворотів мови, об'єднаних спільним яскравим експресивним забарвленням зниженості, згрублості, фамільярності, вульгарності. Вульгаризми – слова або вирази, які використовують у зниженому розмовному, здебільшого, грубому мовленні. Вульгаризми бувають: 1) лексичними (часто заміщуються евфемізмами або науковими термінами); 2) стилістичними (не містять нічого грубого, але завдяки своєму маркованому навантаженню служать для підкреслення зневажливого ставлення до предмета чи явища).

3. У літературі **сленгізми** використовують як засіб стилізації (наприклад, в українській літературі у творах І. Франка, В. Винниченка, О. Корнійчука, Л. Первомайського, І. Микитенко, О. Бердника та ін.). **Жаргонізми** в літературно-художніх творах використовують переважно з метою створення

відповідного описуваному емоційного й соціального колориту, а також з метою мовленнєвої характеристики осіб, про яких ідеться. Жаргонізми пояснюються за допомогою контексту. Наприклад: (1) *What a squiffer? Oh, of course, excuse my vulgarity, a concertina.*

(2) *Це все було просто до дрібниць: і я, і заспаний ранок, і сивий степ. Я пам'ятаю хороше тільки ранок: заплаканий у росах, молодий і трохи засоромлений сонцем, що смутне купалося у стрижні.*

— *Ну, ну... вже й цілуватися лізе! – Кажу це до сонця, бо воно безцеремонно грається волосинками на моїй нозі, любовно оглядає забрюхану колошу на штанях і сміється з мене крильцями бджіл: «Дізік, дізік...».*

— *Дізік?! – Я починаю сердитись, бо що таке «дізік»? Дізік — страшно для мене слово, бо воно нагадує мені про дійсність — раз, а друге — в нашій революційній термінології це є дезертир, а я, товариші, саме до них і належав! (Г. Косинка. В житах).*

3. Основна функція **арго** як **таємної мови** в художньому творі – створення атмосфери будь-якої соціальної групи. Якщо автор використовує багато слів таємної мови, він пояснює їх через контекст, якщо ж мало, – то через глосарій. Напр.: *Kennel (будинок) for my geather (плата за нічліг) & some strand (їжа).*

Завдання

A. Надайте відповіді на питання, наведіть приклади, де вони потрібні, й запишіть їх:

1. Який набір функційних стилів, здебільшого, характеризує розвинуту літературну мову?
2. Назвіть ознаки кожного функційного стилю літературної мови: офіційно-ділового, наукового, публіцистичного, художнього, розмовного.
3. Чи може бути інший набір стилів? Які чинники такого стану? Наведіть приклади.
4. Як набір функцій певної національної мови впливає на її застосування в різних сферах суспільного життя?
5. Назвіть основні штучні мови. У чому полягає обмежений характер їх уживання?
6. Які підходи до вивчення допоміжних мов (для глухих, сліпих), на Вашу думку, потрібні в сучасних умовах життя?
7. Які стилі і функції мають діалекти української, російської мов? Чим відрізняються від них стилістичні системи і набори функцій діалектів німецької, італійської, англійської, французької мов?

B. Індивідуальне науково-дослідне завдання:

Підберіть по одному тексту наукового, офіційно-ділового, публіцистичного та художнього стилів літературних мов, що є об'єктом Вашого дослідження. Трансформуйте їх у розмовний стиль, у просторіччя, інші мовні утворення, якщо вони відсутні в системах української, російської,

англійської або іншої мови. Визначте засоби, які залишилися незмінними. Які одиниці та структури було трансформовано?

Змістовий модуль 3. Дослідницький вимір функційних типів мови

(22 години: 4 – л., 4 – пр., 14 – сам.)

Навчальні цілі занять: засвоєння знань щодо дослідницьких підходів, методів і технологій вивчення функційних типів загальнонаціональних мов; отримання навичку виявлення ознак їх типологізації; навчання способів застосування сучасних підходів до пошуку функційних особливостей певних текстів, навичку їх визначення щодо реалізації ними певного функційного типу мови; перевірка отриманих знань щодо визначення розбіжностей між аналогічними функційними типами різних національних мов, розвиток умінь зіставного вивчення і навичок спостереження в комунікативному просторі.

Методичні рекомендації з підготовки та виконання практичного заняття: повторення базового теоретичного матеріалу шляхом опитування; пояснення нового матеріалу; організація виконання завдань; аналіз виконаних завдань з оперттям на теоретичний матеріал: пояснення домашнього завдання: зміст, методика роботи з ним, включаючи посилання на теоретичний матеріал; перевірка самостійної роботи та індивідуальних науково-дослідницьких завдань.

Порядок проведення заняття:

Самостійна робота: пошук додаткового матеріалу, опрацювання теоретичного та практичного матеріалу, підготовка індивідуальних розгорнутих повідомлень, рефератів, презентацій.

Аудиторна робота: презентація вивченого й опрацьованого матеріалу; дискусії та доповнення відповідей; ілюстрація прикладів визначення різних типів мови в різних національних мовах; оволодіння методиками дослідження статистики і динаміки функційних типів мови; виявлення особливостей застосування різних функційних типів мови; перевірка виконання певних практичних завдань.

Тема 8. Наукові підходи та методологічна специфіка вивчення функційних типів мови

(10 годин: 2 – л., 2 – пр., 6 – сам.)

У дослідженнях, спрямованих на вивчення функційних типів мови, можна застосовувати поліпарадигмальний підхід, який забезпечує комплексне дослідження кожного з цих феноменів.

1. **Методику порівняльно-історичного аналізу** використовують у виявленні власне лінгвістичних і екстралінгвістичних причин, що породжують функційні типи мови і підтримують їх розвиток. Завдяки порівняльно-історичному аналізу дослідник здатен дізнатися про мовленнєві

особливості носіїв певного функційного типу мови, встановити процеси зміни етномовних і цивілізаційних пріоритетів у функціонуванні певних різновидів мови в різні епохи. Доречним є застосування порівняльно-історичних методик у вивченні процесів формування й розвитку літературних мов і її функційних стилів, впливу діалектів і іноземних мов на мовлення містян, історії та закономірностей розвитку міських і територіальних койне, піджинів, лінгва-франка, регіолектів, професійних жаргонів тощо.

2. **Системно-структурний підхід** дає змогу розглядати функційні типи мови як стратифікаційно, функційно, ситуативно, семіотично, ідеографічно впорядковані структури. Завдяки застосуванню системно-структурних методів дослідження відбувається виявлення, інвентаризація і систематизація фонетичних, лексичних, словотвірних, фразеологічних, граматичних та інших особливостей різних функційних типів мови; встановлюються правила моделювання одиниць будь-якого функційного типу мови.

3. Основним об'єктом **антропоцентричних досліджень** функційних типів мови є мовна особистість їх користувачів. У рамках цього напряму досліджують когнітивні, психолінгвістичні, етнолінгвістичні, лінгвокультурологічні проблеми мовної практики людини щодо використання літературної мови, територіальних і соціальних діалектів, регіолектів, койне, різновидів мікшованих типів мови; вивчають мовні картини світу користувачів функційних типів мови, специфіку їхніх мовних портретів, процеси породження нових смислів і форм в індивідуальній свідомості, їх закріплення або згасання в колективному комунікативному просторі; виділяються мовні типи користувачів кожного функційного типу мови, мовленнєво-культурні сценарії. Вивчаються також механізми становлення індивідуальної картини світу і ідіолектів мовних особистостей. Тексти досліджуються з точки зору авторського ідіостилу.

Завдання

А. Надайте відповіді на питання, наведіть приклади використання підходів та методів:

1. Які методи поширені у вивченні функційних типів мови?
2. Як використовуються соціолінгвістичний і лінгвогеографічний методи дослідження мовного матеріалу?
3. Назвіть основні положення антропоцентричного підходу в дослідженні мовної типології. Наведіть приклади щодо конкретного функційного типу мови.
4. Назвіть основні положення системно-структурного підходу в дослідженнях мовної типології. Наведіть приклади щодо конкретного функційного типу мови.
5. Назвіть основні положення порівняльно-історичного підходу в дослідженнях мовної типології. Наведіть приклади щодо конкретного функційного типу мови.

Б. Індивідуальне науково-дослідне завдання:

Ознайомтеся з указаною нижче статтею. Законспекуйте її, використовуючи для відповідей на поставлені вище питання:

Степанов Е. Н. Взаимодействие научных лингвистических подходов в исследовании русской городской речи. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2014. № 21. С. 27–35.

Тема 9. Дослідницькі технології вивчення функційних типів мови

(12 годин: 2 – л., 2 – пр., 8 – сам.)

Для відбору матеріалу щодо вивчення функційних типів мови застосовують соціолінгвістичні технології спостереження введеного спостереження, усного інтерв'ю, тестування, анкетування.

Під час **спостережень** дослідник натикається на парадокс спостерігача, коли опитувані намагаються догодити спостерігачеві. У. Лабов зазначав, що спостереження має бути постійним, систематичним. Якщо відчуваєш штучність інтерв'ю, треба змінити структуру самої ситуації інтерв'ю. Спостереження може бути відкритим і прихованим.

Введене спостереження відбувається тоді, коли спостерігач проникає в колектив носіїв функційного типу мови, підданого вивченню, і приховує свої справжні наміри. Мету записів, які він змушений робити відкрито або приховано, вручну або інструментально, можна відкрити, а можна приховати, залежно від передбачених наслідків. Спостереження і введене спостереження виправдовують себе тоді, коли спостерігач вивчає весь потік фактів, важливий для результатів дослідження.

Якщо треба спостерігати за окремими одиницями чи явищами в рамках будь-якого функційного типу мови, обирають спрямовані (скеровані) методи: усне інтерв'ю і анкетування.

Усне інтерв'ю / тестування: а) *формальне* – якщо є суворо спланований сценарій; б) *неформальне* – якщо сценарію немає, спілкування відбувається за природною логікою розвитку бесіди. Прямі питання про правильність / неправильність чи про вживання певних мовленнєвих форм спрямовані на отримання суб'єктивної думки людини про своє мовлення або мовлення інших. Проте основною метою синхронної соціолінгвістики є дослідження механізмів спонтанного використання мови різними соціальними групами мовців у різних комунікативних ситуаціях. Отже, краще ставити варіативне питання, щоб мовець міг вибрати правильний для себе варіант або назвати його самостійно за допомогою підказки. Напр.: 1) – *Какие деревья растут вдоль этой улицы?* [тополя // тополя]. 2) *Вы пьёте кофе с молоком или ... ?* [чёрный // чёрное]

Анкетування, на думку соціолінгвістів, є найбільш надійним методом отримання соціолінгвістичної інформації. Його застосовують у макросоціолінгвістичних дослідженнях щодо типів мови. Питання повинні бути двох планів: закриті та відкриті. У закритих питань обмежене коло відповідей. Анкети бувають двох видів: а) спрямовані на об'єктивне дослідження функціонування мови в колективі носіїв; б) спрямовані на вивчення

мовленнєвого узусу, на оцінювання носіями конкуруючих варіантів. Акуратно треба ставитися до питань, спрямованих на суб'єктивне визначення мовної компетенції людини, про зв'язок її мовленнєвої діяльності з конфесійною належністю. Так, хоча в мові слово *церква* / *церковь* у різних значеннях виступає синонімом слів *храм*, *віра*, *православ'я*, у питання до віруючих релігій, відмінних від християнства, а також до християн неправославних конфесій не можна включати слово *церква* / *церков*. Якщо питання заплановано поставити євреям, слово *церква* треба замінити на *синагога*, якщо мусульманам – *мечеть*: католикам – *костел* / *базиліка*; усім можна: *храм*. Питання паспортної групи треба вводити з метою чіткої рубрикації відповідей для подальшої обробки. Ключову лексику треба використовувати термінологічно. В анкетуванні є кореспондент (ставить питання) і респондент (відповідає на поставлене питання). Респондент повинен мати об'єктивні причини для відповідей на питання. Це значить, що людину треба підготувати: пояснити мету анкетування, вибір респондентом саме його. Треба запобігати питанням складної структури. Закриті питання і відповіді на них повинні бути конкретними. Анкетований може сам записати відповіді або це може зробити кореспондент.

Завдання

А. Зробіть презентацію результатів вивчення матеріалу, що відображає функційну(-ні) особливість(-вості) мовної складової досліджуваної здобувачем дисертаційної теми.

Б. Індивідуальне науково-дослідне завдання:

Підготуйте, використовуючи підручники, навчальні посібники та методичні рекомендації з соціолінгвістики та діалектології (див. у списку рекомендованої літератури), такі матеріали для вивчення певних функційних типів мови, яка є об'єктом Вашого дослідження:

1. Тести експрес-опитування.
2. Анкету соціолінгвістичного опитування.
3. Програму вивчення певного діалектного явища.
4. Програму вивчення певного соціолектного явища.
5. Програму вивчення певного ідіостилію мовної особистості.

Питання для самоконтролю за матеріалом усього курсу

1. Що вивчає лінгвістична онтологія?
2. Що є об'єктом лінгвістики?
3. Яка з багатовимірних моделей мови є більш ґрунтовною в наші дні?
4. Дайте визначення мови і мовлення. У чому полягають відмінності між мовою та мовленням?
5. Спираючись на додаткову наукову літературу, дайте визначення поняття «функційний тип мови», назвіть визнані Вами функційні типи мови.
6. Чи є мовні утворення, які Ви не визнаєте функційними типами мови? Чому?

7. Що таке лінгвістична гносеологія?
8. Порівняйте формальну і змістовну структуру епістемічної (пізнавальної) ситуації. У чому Ви бачите їх взаємозв'язок?
9. У чому полягає сутність норми в лінгвістиці?
10. Назвіть спільні та відмінні ознаки норми літературної мови і норми діалектної мови, жаргону, міського койне.
11. Визначте гносеологічну роль мови як такої, літературної мови, регіолекту, професійного аргю, лінгва-франка, українсько-російського суржику, піджину. Наведіть приклади.
12. Визначте місце функційної типології мови серед напрямів лінгвістики.
13. Назвіть об'єкти і предмети вивчення соціолінгвістики? Які Вам відомі напрями й актуальні питання соціолінгвістики? Обґрунтуйте свою думку.
14. Як співвідносяться мова і суспільство?
15. У чому полягають особливості соціолінгвістичного методу дослідження? Які підходи, прийоми, методики застосовують у рамках соціолінгвістичного вивчення функційних типів мови?
16. У чому полягає антропоцентричний підхід виникнення та розвитку говірки, міського просторіччя, молодіжного сленгу?
17. Визначте основні діалектичні закономірності мовних явищ.
18. Назвіть основні чинники виникнення літературних мов, жаргонів, професійних аргю? Наведіть приклади.
19. Які екстралінгвістичні чинники вплинули на зникнення західно-вірменських діалектів, німецького койне СРСР, піте-саамської мови? Назвіть декілька мов, що зникають, та причини цих процесів.
20. Яким є розподіл функцій між літературною мовою та іншими мовними утвореннями? Наведіть приклади на матеріалі певної мови.
21. Які процеси здатні впливати на розвиток мови та її певних функційних типів, а які – на занепад мови й певних її соціальних і територіальних утворень?
22. Який тип мови прийнято вважати літературною мовою?
23. Як співвідносяться поняття літературної мови та мовного «стандарту» («стандартної» мови), мовної кодифікації (кодифікованої мови)?
24. Виокремте групи літературних мов за охопленням сфер спілкування.
25. Що означає поняття «мова з максимальною полівалентністю»?
26. Якими бувають функційні обмеження мов?
27. Наведіть приклад діахронічного підходу до визначення функційно обмежених і функційно полівалентних мов.
28. Розрізніть літературні мови за ступенем єдності та рівнем нормалізаційних процесів. До якої групи (до яких груп) треба включити мову (мови), що Ви досліджуєте?
29. Назвіть чотири групи мов, які розрізняють за ступенем відокремлення від побутово-розмовних форм. Які чинники впливають на виокремлення таких груп? Наскільки доречним є таке виокремлення?
30. Назвіть ознаки національного варіанта літературної мови.

31. Покажіть на прикладах функціонування у світі англійської, іспанської, французької мов наявність різних національних варіантів цих мов.
32. Чому концепція Є. О. Журавльової про наявність казахстанського національного варіанта російської мови є помилковою? Чи достатньою є доказова база цієї дослідниці?
33. Доведіть некоректність концепції георусистики О. М. Рудякова та його прибічників щодо українського національного варіанта російської мови.
34. Яким типом російської мови можна вважати різновиди російської мови, які функціонують у Казахстані, Україні, Узбекистані, Литві, Молдові та в інших пострадянських республіках?
35. Наведіть аргументи «за» і «проти» щодо окремішності русинської мови, використовуючи ознаки мови як такої та її функційних типів.
36. Чи є підстави виокремлювати національні варіанти української мови? Якщо так, наведіть аргументи «за» і скажіть, наскільки такий підхід є коректним?
37. Яким типом російської мови є мова старообрядницьких громад України, США, Бразилії, Болівії, Литви, Естонії, Румунії тощо?
38. Яку мову традиційно називають національною? Наведіть приклади національних мов.
39. Як співвідносяться поняття територіального та національного у мовному утворенні?
40. Охарактеризуйте поняття «літературна мікрмова». Які мікрмови Вам відомі? Які розробки європейських, американських і українських дослідників доводять існування мікрмов?
41. Що прийнято називати територіальним діалектом? Назвіть ознаки територіального діалекту.
42. Якими ознаками можуть відрізнятися територіальні діалекти різних мов? Наведіть приклади різного функційного значення діалектної мови в різних національних спільнотах.
43. Що називають регіолектом? Як співвідносяться поняття регіолекту і територіального діалекту, міського мовлення, територіального койне? Що між ними спільного та відмінного?
44. Як традиційно виникає територіальне койне, міське койне? Назвіть різновиди міського койне. Наведіть приклади функціонування територіальних і міських койне.
45. Яку роль відігравали в історії творення літературних мов давньокиївське койне, давньо- та середньогрецькі койне, міське койне Андижану XV–XVI ст., московське міське койне XVI–XVIII ст.?
46. Які соціальні процеси супроводжують виникнення, функціонування й розвиток лінгва-франка, піджинів, креольських мов? Наведіть приклади?
47. Яку роль відіграють *kresy wschodnie* на території України та Білорусі в історії збереження польської мови та формування польської літературної мови?
48. Де, коли і на якій діалектній базі формувалася перша норма болгарської літературної мови? З яких причин ця норма згодом змінилася?

49. Які мікшовані типи мови і чому виникають у близькоспоріднених мовних ареалах? Якими мовними процесами супроводжуються?
50. Чим відрізняється сленг, жаргон і арго? Наведіть приклади.
51. Яка мовознавча школа і коли вперше заявила про соціально-діалектний розподіл мовного простору поряд із територіально-діалектним поділом?
52. Підміною якого функційного типу мови є поняття «спільного жаргону»?
53. Який стиль літературної мови є найближчим просторіччю за функційним навантаженням?
54. Які соціальні функції виконує лінгва-франка?
55. Чи можна, спираючись на історичні дані, стверджувати, що формування вірменської мови у прадавні часи відбувалося завдяки креолізації мов двох народів: *армен* і *хай*?
56. Чим розрізняються мовлення чоловіків і жінок?
57. Які фактори сприяють постійному оновленню соціолектів?
58. Який набір функційних стилів, здебільшого, характеризує розвинуту літературну мову?
59. Назвіть ознаки кожного функційного стилю літературної мови: офіційно-ділового, наукового, публіцистичного, художнього, розмовного.
60. Чи може бути інший набір стилів?
61. Як набір функцій певної національної мови впливає на її застосування в різних сферах суспільного життя?
62. Назвіть основні штучні мови. У чому полягає обмежений характер їх уживання?
63. Які підходи до вивчення допоміжних мов потрібні в сучасних умовах життя?
64. Які стилі і функції мають діалекти української, російської мов? Чим відрізняються від них стилістичні системи і набори функцій діалектів німецької, італійської, англійської, французької мов?
65. Які методи поширені у вивченні функційних типів мови?
66. Як використовуються соціолінгвістичний і лінгвогеографічний методи дослідження мовного матеріалу?
67. Назвіть основні положення антропоцентричного підходу в дослідженнях мовної типології.
68. Назвіть основні положення системно-структурного підходу в дослідженнях мовної типології.
69. Назвіть основні положення порівняльно-історичного підходу в дослідженнях мовної типології.

Питання для підсумкового контролю

1. Лінгвістична онтологія та гносеологія.
2. Мова і мовлення: функційний аспект.
3. Функційний тип мови: ознаки, підходи до виокремлення та вивчення, місце в лінгвістичній системі.
4. Норма в лінгвістиці.

5. Літературна мова.
6. Територіальний діалект.
7. Система соціолектів.
8. Мікшовані типи мови.
9. Штучні мови: причини і час виникнення, труднощі розвитку, сучасна доля.
10. Допоміжні мови для людей зі спеціальними потребами.
11. Лінгвогеографічний метод дослідження в лінгвістиці: традиції та інновації.
12. Різноманітність мов, типів і стилів мови.
13. Актуальні питання діалектології та соціолінгвістики.
14. Соціолінгвістичний метод дослідження.
15. Антропоцентричність функційних типів мови (літературної мови, говірки, міського просторіччя, молодіжного сленгу тощо).
16. Екстралінгвістичні чинники виникнення та функціонування піджинів, креольських мов, койне.
17. Роль койне у формуванні літературної мови. Давньокіївське койне.
18. Сучасні міські і територіальні койне та регіолекти.
19. Діалектичні етапи функціонування типу мови (на прикладі певних типів).
20. Місце порівняльно-історичного підходу у вивченні функційних типів мови.
21. Місце системно-структурного підходу у вивченні функційних типів мови.
22. Місце антропоцентричного підходу у вивченні функційних типів мови.
23. Типологія літературних мов за ступенем єдності та рівнем нормалізаційних процесів, за охопленням сфер спілкування та за ступенем відокремлення від побутово-розмовних форм.
24. Синхронія і діахронія у вивченні функційних типів мови.
25. Національний варіант літературної мови: чинники формування, ознаки виокремлення, історія дослідження.
26. Національний варіант літературної мови, територіальне койне, територіальний діалект, регіолект: спільне та відмінне.
27. Роль територіальних діалектів у формуванні літературної мови. Чинники змін норми літературної мови.
28. Функційні стилі літературної мови та діалектної мови: зіставний аспект.
29. Фактори постійного оновлення соціолектів.
30. Суржик: ознаки і чинники функціонування, концепції виникнення та збереження.
31. Спостереження, включене спостереження, тестування, анкетування, опитування, експеримент як методи дослідження функційних типів мови.

Рекомендована література

Основна спеціальна

1. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социоллингвистика : учебник. Москва : РГГУ, 2001. 440 с.
2. Виноградов В. В. Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития. Москва : Наука, 1967. 136 с.

3. Гавриш Н. Б., Хивренко В. В., Крутських Т. В. та ін. Методичні рекомендації з оформлення дисертаційних робіт здобувачами наукових ступенів доктора наук, доктора філософії (кандидата наук). Харків, 2017. 42 с.
4. Горбач О. Аргю в Україні. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. 688 с.
5. Гордієнко В. А. Формування загального сленгу в сучасній російській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02. Київ, 2006. 17 с.
6. Домашнев А. И. Концепция национального варианта языка в трудах академика Г. В. Степанова. *Филологические исследования : Памяти академика Георгия Владимировича Степанова*. Москва : Наука, 1990. С. 4–17. URL : <https://danefae.org/pprs/gvstepan/domashne.htm/>
7. Ерофеева Т.И. Социолект : стратификационное исследование. Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 2009. 240 с.
8. Жихарева О.Л. Погляди О. Шахматова на роль давньокіївського та московського койне. *Лінгвістика : зб. наук. праць*. Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. № 2 (20). С. 14–19.
9. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию. Киев : Освита України, 2006. 312 с. URL : <https://studfile.net/preview/401941/>
10. Карлинский А. Е. Методология и парадигмы современной лингвистики. Алматы : Изд-во КазУМОпМЯ, 2009. 352 с. URL : <https://media.ls.urfu.ru/553/1502/3475/>
11. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте / [пер. с англ. Ю.Д. Апресян]. *Новое в лингвистике. Социоллингвистика*. Москва : Прогресс, 1975. Вып. VII. С. 96–181.
12. Маковский М. М. Английские социальные диалекты. Москва : Высш. шк., 1982. 136 с.
13. Мацюк Г. П. До витоків соціолінгвістики. Соціологічний напрям у мовознавстві. Львів, 2008. 452 с.
14. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика : пособие для студентов. 2-е изд., испр. Москва : Аспект Пресс, 2000. 208 с.
15. Сахарчук Л. І. Методологія комунікативних досліджень. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2006. 214 с.
16. Ставицька Л. Аргю, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. [Укр. науковий ін-т Гарвардського ун-ту; Ін-т критики; Інститут української мови НАН України]. Київ : Критика, 2005. 464 с.
17. Степанов Г.В. Национальный язык. *Лингвистический энциклопедический словарь* / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 325–326.
18. Степанов Е. Н. Национальные варианты русского языка или русские территориальные койне? *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2011. № 16. С. 9–14. URL : <http://lib.onu.edu.ua/mova/>
19. Степанов С. М. Російське міське мовлення в полілінгвокультурному просторі Одеси : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол.

- наук : спец. 10.02.02 – російська мова. Київ : Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2013. 34 с.
20. Степанов Є. М. Російське мовлення Одеси : монографія / [ред. Ю. О. Карпенко; ОНУ ім. І. І. Мечникова]. Одеса : Астропринт, 2004. 496 с.
 21. Токарева И. И. Принципы и методы исследования языка. Минск : МГЛУ, 2004. 121 с.
 22. Хорошева Н.В. Региолект как промежуточный идиом во французском и русском языках. *Вестник Пермского университета*. 2011. Вып. 3 (15). С. 32–36.
 23. Швейцер А. Д. Американский вариант литературного английского языка : пути формирования и современный статус. *Вопросы языкознания*. Москва : Наука, 1995. № 6. С. 3–16.
 24. Яворская Г. М. Принципы социолингвистического подхода к изучению языка. *Методологические основы новых направлений в мировом языкознании* / [АН Украины. Ин-т языковедения / отв. ред. А.С. Мельничук]. Киев : Наук. думка, 1992. С. 16–63.

Додаткова спеціальна

1. Аветисян Н. Г., Восканян С. К. Региональные варианты английского языка: язык через культуру : лекционный курс. *Социокультурное регионоведение* : электронный журнал. URL : <http://www.regionalstudies.ru/journal/homejournal/rubric/> 2012-11-02-22-03-27/486--1-r-.html/
2. Баранникова Л.И. К проблеме соотношения русского литературного языка и общенародного койне. *Типы наддиалектных форм языка* / [отв. ред. М.М. Гухман]. Москва : Наука, 1981. С. 97–119.
3. Барболова З. Т., Колесник В. А. Българските говори в Украйна. Вип. 1: Говорят на българите в с. Кирнички, Бесарабия. Одеса : Астропринт, 1998. 160 с.
4. Белецкий А. А. Греческие диалекты юго-востока Украины и проблема их языка и письменности. *Учёные записки ЛГУ. Сер. филол. наук: Балканская филология*. – Т. 343. Вып. 73. Ленинград, 1970. С. 5–15.
5. Берлізов А. А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністрів'я. *Наук. зап. Чернігівського держпедінституту*. 1959. Т. IV. Вип. 4. 82 с.
6. Белова А.Д. Лінгвістичні перспективи і прогнози у ХХІ столітті. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. Київ : Логос, 2006. № 1. С. 22–32.
7. Бодуэн де Куртене И.А. Национальный и территориальный признак в автономии. Санкт-Петербург, 1913. 84 с.
8. Болът Я. І. Національний німецький район до свого 10-річчя [Зельцький р-н Одеської обл.]. *Радянська Україна*. 1927. № 4. С. 18–21.
9. Бондалетов В. Д. Условные языки русских ремесленников и торговцев : Словопроизводство. Рязань, 1980. 105 с.

10. Бондалетов В. Д. Типология и генезис русских аргю. Рязань : РГПИ, 1987. 82 с.
11. Брага І. І. Лінгвосоціокультурний простір м. Суми. *Соціолінгвістичні студії* / Ін-т української мови НАН України. Київ : ВД Дм. Бураго, 2010. С. 123–128.
12. Бродович О. И. Диалектная вариативность английского языка : аспекты теории. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1988. 193, [1] с.
13. Брозович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод. *Вопросы языкознания*. Москва : Наука, 1967. № 1. С. 3–33.
14. Брысина Е. С. Диалект сквозь призму лингвокультурологии. *Вестник Волгоградского государственного ун-та. Серия 2 : Языкознание*. Волгоград, 2012. № 2 (16). С. 51–56.
15. Бюхер К. Большие города в их прошлом и настоящем / [пер. с нем.]. *Большие города, их общественное, политическое и экономическое значение*. Санкт-Петербург : Просвещение, 1905. С. 1–26.
16. Валеева А. Ф. Влияние урбанизации на языковое поведение жителей полиэтничного региона. *Социологические исследования*. Казань : Изд-во Казанского ун-та, 2002. С. 40–49.
17. Варианты полинациональных литературных языков / Под ред. Ю. А. Жлуктенко. Киев : Наукова думка, 1981. С. 6–19.
18. Васина А. В. Язык города : история изучения. URL : <http://www.confcontact.com/2007nov/vasina.htm/>
19. Вахтин Н. Б., Головкин Е. В. Социолінгвістика і соціологія мови. Санкт-Петербург : ІІЦ Гуманітарна академія, 2004. 336 с.
20. Ващенко В.С., Поповський А. М. Самобутні тенденції розвитку мови : навч. посібник. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1995. 43 с.
21. Веренич В. Л. Состояние и перспективы исследования «Польшизы кресовой». *Польские говоры в СССР : исследования и материалы* : в 2-х т. / [ред. В.В. Мартынов ; АН БССР. Ин-т языкознания им. Я. Коласа]. Минск : Наука и техника, 1973. Т. 1. С. 183–212.
22. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX веков : учебник. [3-е изд.]. Москва : Высшая школа, 1982. 529 с.
23. Вишневецкий А. Первый еврейский «плавильный котёл». *Новости недели : Еврейский камертон*. 05.07.2007. URL : <http://alvishnev8391.narod.ru/plavilkotel.htm/>
24. Вопросы образования восточнославянских национальных языков. Москва : Наука, 1962. С. 22–30.
25. Вярніч В. Л. Польські периферійні гаворки на ўсходзе. *Польские говоры в СССР : исследования и материалы* : в 2-х т. / [ред. В.В. Мартынов ; АН БССР. Ин-т языкознания им. Я. Коласа]. Минск : Наука и техника, 1973. Т. 1. С. 5–21.
26. Гайдамак Н. А. Диалектизмы как составная часть народно-разговорной речи современного города : На материале речи жителей г. Омска : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.01. Омск, 2003. 271 с.
27. Гальперин И. Р. О термине «сленг». *Вопросы языкознания*. Москва : Наука, 1956. № 6. С. 107–114.

28. Гаркави А. Об языке евреев, живших в древнее время на Руси, и о славянских словах, встречаемых у еврейских писателей. *Труды Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества*. 1865. Ч. XIV. С. 97–162.
29. Гельгардт Р. Р. О литературном языке в географической проекции. *Вопросы языкознания*. Москва : Наука, 1959. № 3. С. 95–101.
30. Герд А. С. Введение в этнолингвистику : курс лекций и хрестоматия. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001. 488 с.
31. Глушченко В. А. А. А. Шахматов о сущности древнекиевского койне. *Русское языкознание* : респ. межвед. науч. сб. Киев, 1990. Вып. 21. С. 72–76.
32. Горбачевич К. С. Изменение норм русского литературного языка. Ленинград : Просвещение, Ленингр. отд-е, 1971. 270 с.
33. Городское просторечие. Проблемы изучения / [отв. ред. Е. А. Земская, Д. Н. Шмелёв]. Москва : Наука, 1984.
34. Горшкова Н. Э. Городские языки (урбанолекты) в системе форм существования современного немецкого языка Германии : дисс.... кандидата филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2008. 192 с.
35. Грузберг Л. А. Региолект. Филолог : научно-методич., культурно-просвет. журнал Пермского госпедуниверситета. 2010. Вып. 11. URL : http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_11_208/
36. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем. и предисловие Г. В. Рамишвили. Москва : Прогресс, 1984. 400 с.
37. Гухман М. М. Литературный язык. *Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка* / [ред. Б.А.Серебрянников]. Москва : Наука, 1970. С. 502–548.
38. Домашнев А. И. Очерк современного немецкого языка в Австрии. Москва : Высш. шк., 1967. 180 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1126602/>
39. Елистратов В. С. Аргументы и культура : словарь русского аргумента (материалы 1980–1990-х гг.). Москва : Русские словари, 2000. С. 574–692.
40. Ерофеева Т.И., Скитова Ф. Л. Локализмы в литературной речи горожан. Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1992. 92 с.
41. Живая речь уральского города : [сб. науч. трудов / ред. Н.А. Купина]. Свердловск, 1988. 182 с.
42. Жирмунский В. М. Национальный язык и социальные диалекты. Ленинград : Худож. лит., 1936. 300 с.
43. Журавлёва Е. А. Вариативность лексической системы : русский как полинациональный язык : автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.02.01 – русский язык. Алматы, 2007. 44 с. URL : https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_bib1_1115681/
44. Звегинцев В.А. Социальное и лингвистическое в социолингвистике. *Известия АН СССР. Сер. лит. и яз.* 1982. Т. 41. № 3. С. 250–258.
45. Зеленецкий К. П. О русском языке в Новороссийском крае. Одесса, 1855. 34 с.
46. Земская Е. А. Язык как деятельность : Морфема. Слово. Речь. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 688 с.
47. Иванов Вяч. Вс. Языки большого города. *Лингвистика третьего тысячелетия*. Москва : Языки слав. культуры, 2004. С. 106–122.
48. Ібрагімова С. С. Теоретичне підґрунтя дослідження національних варіантів англійської мови. *Нова філологія*. Запоріжжя, 2010. № 42. С. 69–73.
49. Капанадзе Л. А. Современное городское просторечие и литературный язык. *Городское просторечие. Проблемы изучения* : [ред. Е.А.Земская, Д.Н. Шмелёв]. Москва : Наука, 1984. С. 5–12.
50. Ким Г. Н. О родном языке корейцев Казахстана. URL : http://world.lib.ru/k/kim_o_i/rtgl_rtf.shtml/
51. Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Речь москвичей : коммуникативно-культурологический аспект. Москва, 1999. 253 с.
52. Кісь Р. Лінгвокультурна маргіналізація у містах України (неофункціональне бачення). *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : матеріали наук. конф., 28-29 травня 2001 р.* Київ : ВПЦ Київський ун-т, 2002. С. 55–58.
53. Колесов В. В. Язык города. Москва : Высш. шк., 1991. 192 с.
54. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике : учеб. пособие. 3-е изд., стер. М. : ФЛИНТА, 2014. 820 с. URL : <https://nashol.com/201411180537/metodologiya-metod-metodika-i-tehnologiya-nauchnih-issledovaniy-v-lingvistike-komarova-z-i-2012.html/>
55. Комарова З. И., Дедюхина А. С. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике : антология. Екатеринбург : Изд-во УрФУ, 2015. 652 с. URL : <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36752682/>
56. Корновенко Л. В. Мовний портрет м. Черкаси : сфера обслуговування. *Вісник Черкаського ун-ту. Сер. Філологічні науки*. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2007. Вип. 116. С. 3–10.
57. Кочерган М. П. Мовознавство на сучасному етапі. *Дивослово*. 2003. № 5. С. 24–29.
58. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2002. 284 с.
59. Крысин Л. П. Формы существования (подсистемы) русского национального языка. Социальная маркированность языковых единиц. *Современный русский язык : социальная и функциональная дифференциация*. Москва : Языки славянской культуры, 2003. С. 33–100.
60. Кудрейко І. О. Соціолінгвістичні типи внутрішньо містечкового мовлення : кількісний, якісний аспекти. *Лінгвістичні студії : сб. наук. пр.* Донецьк : Вид-во ДонДУ, 2008. Вип. 16. С. 303–309.
61. Кучмезова Л. Б. Роль наддиалектных форм в становлении лексических норм карачаево-балкарского языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Нальчик, 2011. 175 с.
62. Лабов У. Отражение социальных процессов в языковых структурах / [пер. с англ. Ю.Д. Апресян]. *Новое в лингвистике. Социолінгвістика*. Москва : Прогресс, 1975. Вып. VII. С. 320–335.

63. Ларин Б. А. К лингвистической характеристике города (несколько предпосылок). *История русского языка и общее языкознание (избранные работы)*. Москва : Просвещение, 1977. С.189–199.
64. Ларин Б. А. О лингвистическом изучении города. *История русского языка и общее языкознание (избранные работы)*. С. 175–189.
65. Ларин Б. О. Мовний побут міста. *Червоний шлях*. Харків, 1928. № 5/6. С. 190–199.
66. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике. Винница : Нова Книга, 2007. 264 с.
67. Липатов А. Т. Русский сленг в его соотнесённости с семантико-понятийной дихотомией «арго – жаргон». *Слово в словаре и дискурсе : сборник науч. статей к 50-летию Харри Вальтера* / [науч. ред. А. Бирих, Т.В. Володина]. Москва : Элпис, 2006. С. 300–317.
68. Макарова И. Д. Языковая ситуация в Любляне и особенности люблянкой разговорной речи : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.03 «Славянские языки». Москва, 2004. 256 с.
69. Мелиоранский П. М. Турецкие наречия и литература. *Энциклопедический словарь* / Под ред. Брокгауза Ф. А., Ефрона И. А. Санкт-Петербург, 1902. Т. 34. С. 159–170.
70. Мельничук О. Д., Зубілевич М. І., Фінчук Г. В. Роль мови в пізнанні світу : семантико-філософський підхід. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Філологія. Соціальні комунікації*. Київ, 2020. Т. 31 (70). № 1. Ч. 3. С. 41–45.
71. Обрезков А. А. Онтология языка : эволюция проблемы и её современное состояние : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01. Иваново : 2008. URL : <http://cheloveknauka.com/ontologiya-yazyka-evolyutsiya-problemy-i-eyo-sovremennoe-sostoyanie/>
72. Осипов Б. И. и др. Лексикографическое описание народно-разговорной речи современного города : теоретические аспекты. Омск, 1994. 144 с.
73. Осипов Б. И. О термине “народно-разговорная речь города”. *Городская разговорная речь и проблемы её изучения : межвуз. сб. научн. трудов*. Омск, 1997. Вып. 1. С. 5–11.
74. Палади А. Русскоязычные острова в Закарпатье, Гагаузии и в Приднестровье. *Вестник. Современный русский язык : функционирование и проблемы преподавания* / [РКЦ ; ВАПРЯЛ ; Будапештский ун-т им. Этвеша Лоранда]. Будапешт, 2008. № 22. С. 117–120.
75. Писарская Т. Р. Особенности испанского языка в Латинской Америке : монография. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского академического университета, 2016. 188 с. URL : https://www.google.com/url?sa=t&rcrt=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewjam_uajq7vAhUGdBQKHb9fC1sQFjAAegQlAxAD&url=http%3A%2F%2Fwww.spbum.e.ru%2Ffile%2Fpages%2F74%2F2_pisarskaya.pdf&usg=AOvVaw1bd9ETApIIFIXfGk52BKV/
76. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / [відп. ред. В.Г. Склярєнко]. Київ : Академія, 2001. 152 с.
77. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы : 1803–1920 / [Гёттингенский ин-т германских и восточноевропейских исследований]. Одесса : ТЭС, 1999. 521 с.
78. Прокуроровская Н. А. Система просторечной предикации и отражённая в ней ментальность современного горожанина. Основные стили общения. *Городская разговорная речь и проблемы её изучения*. Омск : Изд-во ОмГУ, 1997. С. 40–48.
79. Реферовская Е. А. Французский язык в Канаде. Ленинград : Наука, 1972. 215 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/2427819/>
80. Ризель Э. Г. К вопросу о национальном языке в Австрии. *Учёные записки И Московского госпединститута иностр. языков*. Харьков : Изд-во Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького, 1953. Т. V. С. 157–171.
81. Рузавин Г. И. Методология научного исследования : учеб. пособие. Москва : ЮНИТИ ДАНА, 1999. 317 с.
82. Русский язык и советское общество : Социолого-лингвистическое исследование. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка / [ред. М.В. Панов]. Москва : Наука, 1968. 367 с.
83. Русский язык сегодня. 4. Проблемы языковой нормы / [РАН, Ин-т русского языка им. В.В. Виноградова ; отв. ред. Л.П. Крысин]. Москва, 2006. 653 с.
84. Ставицька Л. О. Соціопсихологічні аспекти мовної діяльності «російськомовних українців». *Записки з загальної лінгвістики* : [зб. наук. праць / ОНУ ім. І.І. Мечникова]. Одеса : Астропринт, 2002. Вип. 5. С. 24–34.
85. Степанов Г. В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи. Москва : Наука, 1976. 224 с. URL : <https://superlinguist.ru/sotciolingvisika-skachat-knigi-besplatno/stepanov-g-v-tipologija-iazykovykh-sostoianii-i-situatcii-v-stranakh-romanskoj-rechi.html/>
86. Степанов Г. В. К проблеме языкового варьирования. Испанский язык Испании и Америки. 2-е изд. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 328 с.
87. Степанов Е.М. Монолінгвізм і полілінгвізм міста у минулому й сучасному. *Мовознавство*. Київ, 2001. № 4. С. 20–27.
88. Степанов Е. М. Російське мовлення Одеси : монографія / [ред. Ю. О. Карпенко; ОНУ ім. І.І. Мечникова]. Одеса : Астропринт, 2004. 496 с.
89. Степанов Е. М. Мова міста як соціолінгвістична проблема. *Вісник Львівського ун-ту. Сер. філологічна*. Львів, 2006. Вип. 38. Ч. II. С. 65–72.
90. Степанов Е. Н. Язык города в социальном и цивилизационном процессе. Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2006. № 11. С. 44–54.
91. Степанов Е. Н. Юридический и социолінгвістический статус русского языка на постсоветском пространстве. *Русистика и современность : Старые вопросы, новые ответы* / [Uniwersytet Śląski w Katowicach; ред. И. Любоха-Круглик, О. Малыса, Г. Вильк, А. Зых] : монография. Katowice : Śląsk, 2017. S. 285–302.

92. Степанов Е. М. Этапы функціонування одеського російськомовного койне. *Записки з загальної лінгвістики. Мова та національна свідомість : зб. наук. праць*. Одеса : Астропринт, 2002. Вип. 5. С. 242–249.
93. Степанов Е. Н. Предпосылки создания одесской русской речевой нормы на рубеже XIX–XX в.в. *Мова : наук.-теор. часопис*. Одеса : Астропринт, 2003. № 8. С. 231–235.
94. Степанов Е. Н. Этнический фактор в формировании лексической подсистемы одесского койне. *Серебряный век : диалог культур : сб. научн. статей по материалам междунар. научн. конф., посв. памяти проф. С.П. Ильёва*, 18-19 окт. 2002 г. Одесса : Астропринт, 2003. С. 345–351.
95. Степанов Е. М. Модель і методологія урбанолінгвістичного дослідження в Україні. *Соціолінгвістичні студії* / ред. Л. О. Ставицька ; [НАН України, Ін-т української мови]. Київ : ВД Дм. Бураго, 2010. С. 115–123.
96. Степанов Е. Н. Взаимодействие научных лингвистических подходов в исследовании русской городской речи. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2014. № 21. С. 27–35.
97. Степанов Е. Н., Рустемов О. Д. Формирование крымскотатарского литературного языка на базе бахчисарайского городского койне в XVII–XVIII вв. *Золотоордынское обозрение*. Казань : Ин-т истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2019. Т. 7. № 4. С. 744–759. DOI: 10.22378/2313-6197.2019-7-4.744–759.
98. Стоянов І. Із загальних спостережень над мовою болгар України. *Мовознавство*. Київ, 1998. № 1.
99. Стоянова Е. П. Феномен збереженого слова : етномовний та соціолінгвістичний аспект острівного писемного дискурсу : [монографія] / [МОН України / Київськ. славіст. ун-т]. Київ, 2004. 280 с.
100. Типы наддиалектных форм языка / [отв. ред. М.М. Гухман]. Москва : Наука, 1981. 308 с.
101. Ткаченко О. Б. Проблемы диахронической социолінгвістики. *Методологические основы новых направлений в мировом языкознании* / [АН Украины. Ин-т языковедения ; отв. ред. А.С. Мельничук]. Киев : Наук. думка, 1992. С. 64–84.
102. Феллер М. Схожість і відмінність мов української та ідиш в аспекті суржика. *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : наук. конф., 28-29 травня 2001 р. : матеріали*. Київ : ВПЦ Київський ун-т, 2002. С. 85–90.
103. Филин Ф.П. К проблеме социальной обусловленности языка. *Вопросы языкознания*. Москва : Наука, 1966. № 4. С. 31–44.
104. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : историко-диалектологический очерк. Ленинград : Наука, 1972. 656 с.
105. Хеймец Н., Эпштейн А. Языковая палитра современного Израйля. *Евреи Евразии : журнал*. 2003. № 3. URL : http://www.eajc.org/publish_gen_r.php?id=43#/
106. Химик В.В. Язык современной молодёжи. *Современная русская речь : состояние и функционирование* : [сб. аналитических материалов / ред. С.И. Богданов и др.]. Санкт-Петербург : Филол. ф-т СПбГУ, 2004. С. 7–67.
107. Хомяков В. А. Введение в изучение сленга – основного компонента английского просторечия. Вологда : Луч, 1971. 104 с.
108. Чекман В. Н. К социолінгвістической характеристике польских говоров белорусско-литовского пограниччя. *Studia nad polszczyzną kresową* / PAN. Prace językoznawcze 98. 1982. Т. 1. S. 123–138.
109. Шалина И. В. Уральское городское просторечие : культурные сценарии : монографія. Екатеринбург : Изд-во УрГУ, 2009. 444 с.
110. Шумарова Н. П. Про розвиток мовної ситуації в Києві. *Язык и культура : IV междунар. конф. : материалы*. Киев : Collegium, 1996. Ч. 2. С. 183–197.
111. Эвангелопулос Ю. В. Лексические особенности новогреческого языка в Западной Македонии : материал для диалектного словаря / [АН УЗССР. Ин-т языка и лит-ры им. А. С. Пушкина]. Ташкент : Фан, 1974. 280 с.
112. Яворская Ю. Л. Остатки польского языка на Житомирщине. *Studia nad polszczyzną kresową* / PAN. Prace językoznawcze 112. 1990. Т. 5. S. 143–150.
113. Ярцева В. Н. Об изменении диалектной базы английского национального литературного языка. *Вопросы формирования и развития национальных языков : Труды Ин-та языкознания АН СССР*. Москва : Изд-во АН СССР, 1960. Т. IX (10). С. 90–121.
114. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2003. DOI: 10.1017/CBO9780511486999.
115. Drake J. A. The effect of urbanization on regional vocabulary. *American Speech*. 1961. Vol. 36. P. 17–33.
116. Green J. The Slang Thesaurus. London : Penguin Books, 1988. 280 p.
117. Gruchmanowa M., Witaczek-Samborska M., Żak-Święcicka M. Mowa mieszkańców Poznania. Poznań : Wyd. Poznańskie, 1986. 176 s.
118. Kamińska M. O metodzie badań nad językiem mieszkańców wielkich miast. *Rozprawy Komisji Językowej LTN*. Łódź, 1977. Т. 23. S. 103–113.
119. Kurzowa Z. O movie poliaków na kresach wschodnich. Kraków : Secesja, 1993. 64 s.
120. Partridge E. Slang To- Day and Yesterday. Ljndon : Routledge and Kegan Paul, 1971. 476 p.
121. Stepanov E. Der juristische und soziolinguistische Status des Russischen in den Nachfolgestaaten der Sowjetunion. *Handbuch des Russischen in Deutschland : Migration – Mehrsprachigkeit – Spracherwers*. Berlin : Frank & Timme Verlag für wissenschaftliche Literatur, 2017. S. 173–197.
122. Stepanov Ie. N. Some remarks on lingual and extra-lingual peculiarities of Odessa urban speech. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2019. № 31. С. 32–37.
123. Wedel E. «Одесситш» – Bemerkungen zum heutigen Russisch von Odessa. *Ars transferendi Sprache, Übersetzung, Interkulturalität : Festschrift für Nikolai Salnikow zum 65 : Geburtstag*. Sonderdruck, 1997. S. 247–259.
124. Weinreich M. Yiddish-Knaanic-Slavic : The Basic Relationships. *For Roman Jakobson*. The Hague, 1956. P. 622–632.

125. Κοντοσόπουλος Ν. Γ. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής* : Αναεωμενή έκδοση. Αθήνα, 1994. 216 σ.

3. Довідкова

1. Елистратов В. С. Язык старой Москвы : лингвоэнциклопедический словарь. Москва : Русские словари, 1997. 704 с.
2. Кудрявцева Л. А., Приходько И. Г. Словарь молодёжного сленга города Киева. Киев : ООО ИД "Аванпост-Прим", 2006. 198 с.
3. Кузнецов И. Н. Диссертационные работы : Методика подготовки и оформления : учебно-методическое пособие. Москва : Дашков и К, 2006. 452 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 600 с.
5. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наук. думка, 1974. 260 с.
6. Максимов Б. Б. Фильтруй базар : словарь молодёжного жаргона г. Магнитогорска; [подгот. к печати и вступ. ст. С. Г. Шулежкова]. Магнитогорск : МаГУ, 2002. 506 с.
7. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русского жаргона : 25000 слов, 7000 устойчивых сочетаний. Санкт-Петербург : Норинт, 2000. 720 с.
8. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР / [АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського]. Київ : Наук. думка, 1965. 136 с.
9. Наулко В. І. Географічне розміщення народів в УРСР : додаток до "Карти сучасного етнічного складу населення Української РСР" / [АН УРСР. Ін-т мистецтвозн., фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського]. Київ : Наук. думка, 1966. 32 с.
10. Никитина Т. Г., Роголєва Е. И. Региональный словарь сленга (Псков и Псковская область). Москва : ООО Изд-во ЭЛПИС, 2006. 384 с.
11. Поширеність української мови. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Поширеність_української_мови/
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с. Сиротинина О. Б. Языковой облик Саратова. *Разновидности городской устной речи*. Москва : Наука, 1988. С. 247–252.
13. Словарь русских говоров Одесщины : в 2-х т. / [ред. Ю.А. Карпенко]. Одесса : АстроПринт, 2000. Т. 1. 376 с.; 2001. Т. 2. 296 с.
14. Словник українських говорів Одещини : близько 5000 слів / [гол. ред. О.І. Бондар / ОНУ ім. І. І. Мечникова]. Одеса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2011. 223 с.
15. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ : Критика, 2003. 336 с.
16. Чернышёв В. И. Список слов портновского языка. *Известия Отд. русск. яз. и словесности Имп. АН*. 1898. Т. III. Кн. 1. С. 251–262.

17. Słownik gwary miejskiej Poznania / [red. M. Gruchmanowa]. Warszawa; Poznań : PWN, 1999. 488 s.
18. Wieczorkiewicz B. Słownik gwary warszawskiej XIX wieku. Warszawa : PWN, 1966. 487 s.

Електронні інформаційні ресурси

1. Библиофонд. URL : <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=14162>
2. Британский национальный корпус (в том числе ТДБ) английского языка. URL : [www.http://sara.natcorp.ox.ac.uk/](http://www.sara.natcorp.ox.ac.uk/)
3. Виртуальные библиотеки. URL : <http://www.imin.urs.ac.ru/intt/spab.htm/>
4. Вся филология и лингвистика. URL : <http://filologia.su/>
5. Гавриш Н. Б., Хивренко В. В., Крутських Т. В. та ін. Методичні рекомендації з оформлення дисертаційних робіт здобувачами наукових ступенів доктора наук, доктора філософії (кандидата наук). Харків, 2017. 42 с. URL : <http://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/13612>
6. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії. Донецьк : ДонНУ, 2006. 338 с. URL : https://www.studmed.ru/zagntko-ap-suchasn-Ingvstichn-teoryi_f83a9d0720a.html/
7. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию. Киев : Освита України, 2006. 312 с. URL : <https://studfile.net/preview/401941/>
8. Карлинский А. Е. Методология и парадигмы современной лингвистики. Алматы : Изд-во КазУМОпМЯ, 2009. 352 с. URL : <https://media.ls.urfu.ru/553/1502/3475/>
9. Комарова З. И., Дедюхина А. С. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике : антология. Екатеринбург: Изд-во УрФУ, 2015. 652 с. URL : <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36752682/>
10. Компьютерная библиотека. URL : <http://www.dvr.ru/>
11. Корпус української мови. URL : <http://www.mova.info/corpus.aspx/>
12. Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. URL : <http://lib.onu.edu.ua/>
13. Научная электронная библиотека. URL : elibrary.ru/
14. Национальный корпус русского языка. URL : <http://www.ruscorpora.ru/>
15. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>
16. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL : <https://nlu.org.ua/>
17. Одеська національна наукова бібліотека. URL : <http://odnb.odessa.ua/>
18. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с. URL : https://www.academia.edu/19314183/Selivanova_O_O_Suchasna_lingvistyka_napriamy_ta_problemy_1576/
19. Сетевая электронная библиотека. URL : <http://www.ido.ra/>
20. Список журналов, индексируемых в Scopus. Список книг, индексируемых в Scopus. URL : <http://elsevierscience.ru/products/scopus/>

21.Список ссылок на библиотеки мира. URL : <http://www.techno.ru/ismm/culture/cat/o-o/htm/>

22.Справочно-информационная поисковая система. URL : <http://www.195-2.80.238/>

23.Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка. URL : <http://korolenko.kharkov.com/>

24.Web of Science Group. Master Journal List. URL : <https://mj.lclarivate.com/home?PC=H/>

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний контроль										Модульний контроль	Сума балів
Змістовий модуль №1				Змістовий модуль № 2			Змістовий модуль № 3			Залік	
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T 7	T 8	T 9	ІНДЗ	Співбесіда за контрольними питаннями	100
5	5	5	5	5	5	5	5	5	30	25	

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
85-89	B	добре	
75-84	C		
70-74	D	задовільно	
60-69	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Методичне забезпечення: література і джерела, періодика, аудіозаписи радіо- і телепередач всеукраїнських та місцевих каналів і станцій (комерційна, політична та соціальна реклама); методичні вказівки.

Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

Методи діагностики успішності навчання:

Оцінювання усних відповідей, письмових завдань, що виносяться на самостійне опрацювання, рефератів, усна відповідь під час складання заліку, виступи на наукових конференціях, виконання завдань.

Навчальне видання

СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович

ФУНКЦІЙНІ ТИПИ МОВИ

Методичні вказівки та рекомендації
для слухачів третього рівня вищої освіти
(доктор філософії Ph.D.)
спеціальності 035 Філологія

Надруковано в авторській редакції
з готового оригінал-макета

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 3,72.
Тираж 300 прим. Зам. № 403.

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
e-mail: astro_print@ukr.net; www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.